

LA CONCORDANÇA DEL PARTICIPI DELS TEMPS
COMPOSTOS DE VERBS QUE GOVERNEN UN INFINITIU*

I. LA CONCORDANÇA DEL PARTICIPI DELS VERBS DE
PERCEPCIÓ: SENTIR I VEURE SEGUITS D'UN INFINITIU

1.1. Una regla de concordança complexa i conflictiva

1.1.1. D'acord amb la normativa fabriana, la concordança del participi d'un temps compost amb el complement directe del verb solament és recomanable (o, més aviat, preferida a la no-concordança) quan aquest complement és un dels pronoms febles *la, les, els* o l'adverbi pronominal *en* (sobretot quan és *la*): *La caixa que us he* TRAMÈS, *l'haveu* REBUDA? Això respon a allò que fa, i a vegades no fa, la llengua parlada, sobretot al Principat.

Dins aquest principi general, quan es tracta dels verbs de percepció (*veure* i *sentir*) seguits d'un infinitiu, la concordança del participi és solament admissible, sempre d'acord amb la normativa, amb el subjecte de l'infinitiu, que és també el complement directe del verb de percepció: *Has sentit cantar la Maria?* —*No l'he sentida cantar mai.* La normativa condemna expressament la concordança del participi amb el complement directe de l'infinitiu i en prescriu la no-concordança: *Aquesta cançó, l'he sentit cantar.* De manera que la frase *No*

* Per tal de fer més fàcils les referències, numero els textos fabrians i anteposo la lletra f a cadascun dels números. A partir de la segona part d'aquest treball, numero, sense indicació especial, els exemples que presenten concordança del participi, però faig servir l'alfabet per als exemples en què el participi resta invariable. La sigla CDI vol dir «complement directe de l'infinitiu» i la sigla SLI vol dir «subjecte lògic de l'infinitiu». La redacció final d'aquest estudi ha trobat la col·laboració inestimable de Joan Bellès i de Beatrice Schmid. He d'agrair a Joan Solà la lectura atenta d'una còpia de l'original i els comentaris i les observacions que ha volgut fer-me i que he tingut en compte en la mesura que m'ha estat possible.

l'havia sentida cantar mai abans és del tot correcta si el pronom feble representa *la Maria* i del tot inadmissible si representa *la cançó*. Semblantment amb el verb *veure* construït amb infinitiu: la frase *No les he vistes ballar* és correcta si el pronom representa *aquestes noies* i no admissible si representa *aquestes sardanes*.

1.1.2. La història de la normativa que estableix aquesta distinció ens farà veure el seu fonament; val la pena, doncs, d'examinar-ne les línies generals. Això no serà possible sense fer moltes referències a altres punts de la concordança dels participis en altres construccions i verbs que governen un infinitiu.¹ Altrament, m'ha semblat que aquesta història era interessant per ella mateixa.

1.1.3. En la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* de 1898 hi ha una llarga *Addenda* (ps. 108-110) que conté una «Observació» referent a la concordança del participi que reproduïxo parcialment (p. 109):

[f 1] Quan un temps compost va acompanyat de l'acusatiu del pronom de tercera persona, el participi passat s'acorda amb el seu complement directe. Ex.: *Ha passat la Maria; l'ha vista? Hem perdut tres fulls; els ha trobats?* [...] **El participi passat seguit d'un infinitiu ha de deixar-se invariable si té per complement directe aquest infinitiu.** Ex.: *Són unes cançons molt boniques; les ha sentit cantar?* Eviti's dir: *les ha sentides cantar?* En cambi direm: *aquelles noies canten molt bé; les ha sentides cantar?* [...] És correcte fer variable el participi passat quan té per únic complement *ne*? En francès el fan invariable: *J'ai trouvé des fraises et j'en ai mangé.*

Encara que l'exemple adduït sigui el d'un verb de percepció (*sentir*), la regla, tal com aquí es formula, sembla vàlida per a qualsevol dels verbs que governen un infinitiu (*fer, voler*, etc.).

1. Sobre la concordança del participi passat en general hi ha un excel·lent estudi de Joan Solà (1973) que m'ha estat molt útil. Jo aquí abordo un aspecte molt concret de la qüestió, cosa que em permet explicar-me a pleret i comentar tan àmpliament com es mereixen o requereixen els textos gramaticals que cito i també els exemples medievals que he pogut reunir. Des del punt de vista de la sintaxi històrica hi ha certament en el present treball una aportació de materials, però presenta també importants llacunes.

1.1.4. En el *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana*, celebrat a Barcelona l'octubre de 1906 (Barcelona, Horta, 1908), Fabra presentà una esmena total a les conclusions del ponent Antoni M. Alcover sobre el tema *Concordança del participi ab el terme d'acció*. Allà exposa la base gramatical de la seva oposició a la concordança obligatòria² del participi d'un temps compost amb complement directe (ps. 129 i 683):

[f 2] Quan la combinació sintàctica verb-predicat (*he cantada*) passa a esser un temps (el perfet del verb *cantar*), llavors la flexió del participi tendeix a desaparèixer, es dir, se tendeix a donar una forma *única* al temps compost (HE CANTAT *una cançó* com HE CANTAT *un cant*), exactament com en els temps simples (CANTEM *una cançó*, com CANTEM *un cant*).

La cursiva del mot *única* és de Fabra. Però aquest principi general té o, més aviat, pot tenir una excepció important:

[f 3] Donat l'estat actual de la llengua, creyem que **pot tant sols considerarse obligatori** l'acort del participi ab el règim directe quan aquest es un pronom de tercera persona o la partícula *ne*. *La noya, no l'hem vista; llebres, n'hem caçades quatre*

He posat en negreta la frase «*pot — obligatori*» que conté una reticència molt fabriana. Aquest «obligatori» esdevindrà amb el temps un «preferible». Observem que ha desaparegut la vacil·lació pel que fa a la concordança quan el complement és *ne* (*n'he tretes dues*).³ Aquí Fabra no parla de l'acord dels participis dels verbs que es construeixen

2. La recuperació de la concordança del participi amb el complement directe del verb —tal com la proposava Alcover— era, sense el suport de la llengua parlada al Principat, del tot inviable. Ja havia estat objecte de paròdia el 1902 per part de Santiago Rusiñol (*Els Jocs Florals de Canprosa*, esc. XIII): *Dona que el cor m'has robada. / malhaja el teu robament*. La ultracorrecció fent concordar el participi amb el subjecte en lloc de fer-ho amb el complement havia de tenir un efecte hilarant.

3. Com observa Sebastià Bonet (*Pròleg* a Fabra 1993, p. [20]) Fabra va mantenir força temps una actitud vacil·lant en el cas que el pronom fos *en*, «no pas perquè Fabra no cregués poder comptar amb el testimoni de la llengua parlada, sinó perquè aquesta mena de concordança no es fa en francès» i hi veu «un altre indicatiu de la importància que Fabra conferia a la codificació del francès com a model digne de tenir en compte».

xen amb un infinitiu. No era el lloc adequat per a proposar distincions gramaticals que presentaven una certa complexitat.

1.1.5. En la gramàtica de 1912 de Fabra sí que en parla, d'aquests participis: *volgut*, *pogut*, *sabut*, *fet*, *gosat* i *hagut de*. Diu que seguits d'un infinitiu poden fer-se concordar («**pueden** hacerse concordar») amb el complement directe de l'infinitiu i dóna exemples medievals d'aquest ús (p. 139, n. 1); entre altres: *us ha volguda levar vostra terra* (*Llibre dels Fets de Jaume I*); *e ab pedres que yo havia feytes metre e'l mur* (Muntaner); *yo la m'e sabuda guanyar* (*Tirant*). És a propòsit de la concordança d'aquests participis que fa la següent observació en lletra petita (§ 105):

[f 4] El lenguaje hablado hace extensiva esta regla á todo participio seguido de un infinitivo; así lo mismo dice *Aquesta dona, l'hem sentida cantar*, en que *la* (*l'*) es complemento directo de *sentida* [En fr.: *Cette femme, nous l'avons entendue chanter*], que *Aquesta cançó l'hem sentida cantar*, en que *la* (*l'*) es complemento directo de *cantar* [En fr.: *Cette chanson, nous l'avons entendu chanter*].

Aquí per «el lenguaje hablado» cal entendre la llengua parlada per ell mateix —o pels meus pares, que en aquest punt és també la meva— és a dir la llengua parlada a Barcelona, i no «el català parlat actualment». Aquí no es condemna, obertament, res, però, com hem vist, ja molts anys abans (1898) havia dit que calia evitar la concordança del participi amb el complement directe de l'infinitiu. Observem també que torna a fer referència a la gramàtica francesa.

1.1.6. En la *Gramàtica Catalana*, publicada per l'Institut, des de la primera edició (1918), la no-concordança del participi d'un verb de percepció amb el complement directe de l'infinitiu esdevé una norma (§ 94, p. 104 de la primera edició i p. 96 de la setena de 1933):

[f 5] Quan en una proposició hi ha un verb transitiu en un temps compost (*he sentit*) seguit d'un verb en infinitiu (*cantar*) i hi figura un complement directe, cal tenir en compte si aquest és complement del primer verb o del segon, i en el segon cas evitar la concordança del par-

ticipi passat amb el dit complement. Ex.: *Aquesta cançó l'he SENTIT cantar* (no SENTIDA: el pronom *l'* és complement directe de *cantar*, no de *sentir*) | *Aquestes dances, les hem VIST ballar a París* (no VISTES: el pronom *les* és complement directe de *ballar*, no de *veure*). En canvi: *Aquesta dona, l'he SENTIDA cantar* (on el pronom *l'* és complement directe de *sentir*, no de *cantar*). | *Aquestes noies, les hem VISTES ballar a París* (on el pronom *les* és complement directe de *veure*, no de *ballar*).

Després parla de la concordança del participi d'un nombre determinat de verbs quan es construeixen amb infinitiu:

[f 6] Però la concordança del participi passat del primer verb amb el complement directe del segon és admissible i àdhuc recomanable (en el cas, naturalment, d'ésser el complement directe algun dels pronoms *la, els, les i en*) quan el primer verb és *voler, poder, saber, fer, gosar, haver de*. Ex.: *La carta, no l'han POGUDA acabar*. | *L'havem FETA fer pel fuster*. | *No l'han SABUDA cosir*.

1.1.7. Dos anys després, en una de les *Converses Filològiques*, la del 30 de juny de 1920 (núm. 162, ed. Rafel, 1983), Fabra fa una defensa de la regla de concordança dels participis dels verbs de percepció (*sentir i veure*), però ara no s'expressa amb contundència, sinó més aviat com si es tractés d'una proposta a estudiar.

[f 7] En francès quan un participi va seguit d'un infinitiu [...] i hi ha en la proposició un complement directe, en aplicar la regla de concordança del participi cal tenir en compte si el complement directe és complement del verb que està en participi o del verb que està en infinitiu [...]. Així hom escriu *La femme que nous avons entendue chanter*, però *La chanson que nous avons entendu chanter*.

El català parlat manca a aquesta regla, podent fer concordar el participi amb el complement tant si aquest és complement del participi com si és complement del verb en infinitiu. Així **diem** *L'hem sentida cantar* el mateix si ens referim a una dona que si ens referim a una cançó. **Convindria**, però, en el cas d'ésser els dos verbs transitius, **que adoptéssim la regla francesa** [...]. Així: *Aquesta dona, l'hem sentida cantar*, però *Aquesta cançó, l'hem sentit cantar*; *Aquelles noies, no les hem vistes ballar*, però *Aquelles dances, no les hem vist ballar*.

En canvi, es pot molt bé dir, amb els participis dels **verbs auxiliars de mode**, *voler, poder, saber*, etc.: *l'ha volguda veure, l'ha poguda sentir, no l'hem sabuda fer*.

He posat en negretes els mots que m'han semblat especialment significatius. Fabra no sembla que tingui cap dubte sobre la catalanitat de la concordança del participi amb el complement de l'infinitiu, encara que la presenti com a cosa pròpia de la llengua parlada, però no s'invoquen autoritats literàries, ni medievals ni modernes, que evitin aquesta concordança. Proposa, doncs, una «intervenció» que creu necessària, segurament perquè la concordança indistinta, tal com la fem, va contra el principi que cal expressar d'una manera diferent allò que gramaticalment és diferent, per bé que la frase *L'hem sentida cantar* solament pot resultar ambigua en teoria, és a dir, fora de context. És ben coneguda la lluita de Fabra en favor de la nitidesa i la precisió. Algunes de les «intervencions» fabrianes són encertadíssimes o, més aviat, del tot necessàries. Pensem en el cas del terme *testimoniatge* que evita l'ambigüïtat del mot tradicional *testimoni* (que assumeix el significat de *testis* i el de *testimonium*), ambigüïtat no tolerable en el llenguatge jurídic modern, però catalana de sempre.⁴ El singular dels mots cultes del tipus *anàlisi, tisi, prolepsi*, etc. permet que el plural es distingeixi formalment del singular. En el cas de la concordança que examinem, la norma de Fabra sembla inspirada no tant per raons de lògica gramatical com per un afany d'inequívocitat.

Observem també que Fabra proposa obertament d'adoptar la regla francesa.⁵ La gramàtica francesa de caràcter normatiu que jo tinc a mà ara és *Le bon usage* de Maurice Grevisse de 1988 («douzième

4. L'ús de *testimoni* amb l'accepció de 'testimoniatge' el sento encara en boca d'alguns professionals dels mitjans de comunicació audiovisuals. Un amic meu se n'escadallitzava. No figura en el *DGLC* ni en el *DIEC*. En el lloc del *Tirant* que reprodueixo més avall (núm. [7]) hi ha un exemple d'aquest ús. L'ordenació dels recursos lingüístics comporta un cert punt d'artificiositat (al cap i a la fi res més humà que l'artifici) i això permet de fer filigranes teòriques i proposar distincions que en realitat no es donen en la llengua. És per això que en el *DGLC* (FABRA, 1932) el mot *cita* no significa 'citació', és a dir 'text d'un autor que hom addueix...' ni *destí* 'destinació' (significat aquest darrer que sí figura en el *DIEC*). Vegeu també les notes 9 i 19.

5. Sobre la importància de la codificació del francès en l'obra de Fabra vegeu la nota 3.

édition refondue par André Goosse»). S'ha dit que la gramàtica francesa —la normativa, s'entén— és una cosa endimoniada. Em sembla que ho és especialment la casuística de la concordança del participi en els temps que es conjuguen amb *avoir*. El Grevisse-Goosse hi dedica nou paràgrafs. En el darrer, el § 115, es formula la regla adduïda per Fabra: «Le participe passé conjugué avec *avoir* et suivi d'un infinitif pur ou prépositionnel s'accorde lorsque le pronom objet direct qui précède peut se rapporter à ce participe: *Les violonistes que j'ai entendus jouer...* || Mais le participe reste invariable lorsque le pronom objet direct qui précède se rapporte à l'infinitif: *Les airs que j'ai entendu jouer...*». Que aquesta distinció no és planera per als usuaris de la llengua ho fa evident el fet que tot seguit una N(ota) B(ene) explica els procediments pràctics que permeten aplicar la regla correctament: «Pratiquement on peut recourir à un des moyens suivants pour reconnaître si le pronom objet direct se rapporte au participe ou à l'infinitif». Els procediments són quatre.⁶ Cal tenir en compte que la regla francesa no solament fa referència als participis dels verbs de percepció sinó a tots els verbs que en francès poden construir-se amb infinitiu («pur ou prépositionnel»); aquests verbs són nombrosíssims i pertanyen a grups semàntics molts diversos, i això fa que el Grevisse-Goosse contingui «Remarques» de tota mena.⁷ Naturalment Fabra

6. Reprodueixo el primer dels procediments: «Intercaler le pronom (ou le nom qu'il remplace) entre le participe et l'infinitif, puis tourner l'infinitif, soit par le participe présent, soit par une proposition relative à l'imparfait, soit par l'expression *en train de*: si la frase garde son sens, faire l'accord: *Je les ai vus sortir: j'ai vu eux sortant, j'ai vu eux qui sortaient, je les ai vus en train de sortir*». Pel que fa al català el procediment utilitzat tradicionalment és el que trobem, per exemple, a Bruguera (2000: 223): «Per veure fàcilment si el pronom és complement o no de l'infinitiu, s'hi pot posar al darrere: si la frase té sentit, és senyal que n'és complement, i llavors no hi concorda el participi. *Aquesta senyora que dius, no he vist passar-la* no té sentit: el pronom és complement de *he vist* (*he vist la senyora que passava*), i el participi hi pot concordar. *Totes aquestes cases, he vist construir-les* té sentit: el pronom és complement de *construir* (*he vist que construïen les cases*), i el participi no hi pot concordar».

7. Algunes d'aquestes «remarques» són ben escèptiques (p. 1376): «Nous avons donné ci-dessus la règle reçue, et il vaut mieux s'y tenir. Mais son fondement n'est pas assuré: [...] dans *Les brebis qu'on a mené égorger*, rien n'empêche absolument de considérer que le *que* est un objet direct de *a mené*». També en català trobem una sèrie de frases en les quals el complement directe de l'infinitiu pot ser considerat el complement directe del verb principal. En parlo sobretot al final de 3.7.

mateix en la *Gramàtica Francesa* de 1919 explica gran part d'aquesta casuística. Però solament parla d'adoptar la regla francesa en la *Conversa* que comentem i ho fa solament tractant-se dels verbs *sentir* i *veure*. Observem que la publicació de la *Gramàtica Francesa* de Fabra (1919) és lleugerament anterior a la *Conversa* (1920) i posterior, també lleugerament, a la *Gramàtica Catalana* a què ja hem fet referència (1918).

1.1.8. En l'anomenada gramàtica pòstuma, publicada l'any 1956, el plantejament teòric de la concordança del participi dels temps compostos construïts amb infinitiu és diferent, però no hi ha variació en la pràctica. En parla —després d'haver exposat (§ 73) les regles generals de la concordança del participi passat amb l'objecte directe del verb— dins el capítol dedicat als «Grups verbals», en el § 96:

[f 8] El subjecte de l'infinitiu que figura en un grup subordinat a algun dels verbs *veure*, *sentir*, *mirar*, *fer*, *deixar* [...] es comporta com si fos el complement-acusatiu d'aquest verb [...]. I, llavors, si el verb del qual és complement l'infinitiu està en un temps compost i el precedeix algun dels pronoms febles *la*, *les*, *els* i *en*, es pot fer concordar el participi amb aquests pronoms: Ex. *Ell no ha aconseguit de fer dormir la nena: l'he feta dormir jo. ¿Has sentit cantar la Maria? —No l'he sentida cantar mai. Les he vistes venir. Els he deixats anar.*

Fabra agrupa ara els dos verbs de percepció (*veure* i *sentir*), amb el factitiu-causatiu (*fer*) i el permissiu (*deixar*).⁸ Els quatre verbs poden construir-se amb un infinitiu no preposicional i amb subjecte de

8. La construcció *mirar* + infinitiu no preposicional és raríssima. Ni el *DGLC* ni el *DCVB* en donen exemples. Existeix tanmateix: *A peu de carretera, una cabra solitària, negríssima, ens mira passar; perquè ens mira, no només ens veu, absolutament immòbil, mig amagada darrere d'unes altes herbes seques* (J. M. ESPINÀS (2001): *A peu per Extremadura*, Barcelona, p. 82). També sembla acceptable la frase *Es passa el dia mirant passar els trens*, i potser també *Els diumenges es passava dues hores mirant ballar sardanes*. Però no puc citar cap exemple del verb *mirar* formulat en temps compost i construït amb l'infinitiu d'un verb transitiu amb el complement exprés. Prescindeixo, doncs, de fer a continuació cap referència al verb *mirar*. Una cosa molt diferent és la construcció *mirar de fer* ('procurar'), en la qual el subjecte de l'infinitiu és obligatòriament el mateix que el del verb que el governa. La perífrasi *no deixar fer* vol dir 'impedir' (*El soroll no em deixa treballar*), però sovint té valor prohibitiu (*No la deixen sortir de nit*).

l'infinitiu en acusatiu (és a dir, no introduït per preposició) si l'infinitiu és el d'un verb intransitiu o usat com a intransitiu. Allò que els fa diferents d'altres verbs que es construeixen amb infinitiu (*poder, voler, saber, etc.*) és el fet que en aquests darrers el subjecte lògic de l'infinitiu ha de ser el mateix que el del verb que té l'infinitiu com a complement. Tot això justifica que els quatre verbs siguin tractats conjuntament. Tanmateix hi ha també diferències notables. D'afinitats i discrepàncies entre aquests dos grups de verbs (*veure* i *sentir*, per una banda i *fer* i *deixar* per l'altra) en parlo al començament del segon capítol a propòsit de la formació *fer fer*.

Fins aquí la nova agrupació de verbs que fa Fabra en la *Gramàtica* de 1956. Tot seguit parla de la concordança dels participis dels verbs de percepció; s'expressa d'una manera més elaborada, però la «regla» de la concordança és la mateixa:

[f 9] L'estructura d'una frase com *Vaig sentir cantar una cançó* és la mateixa que la d'una frase com *Vaig sentir cantar la Maria*; però en aquella frase el membre *una cançó* no és el subjecte, sinó el complement-acusatiu de l'infinitiu *cantar*. Si el complement-acusatiu de l'infinitiu és representat per un pronom feble (*Vaig sentir cantar-la*), aquest pot adjuntar-se al verb principal (*La vaig sentir cantar*), però, en aquest cas, si el verb principal està en un temps compost, el seu participi és deixa invariable. *La Maria, l'he sentida cantar*, però *Aquesta cançó, l'he sentit cantar*.

Veiem que la regla ja formulada el 1898 («la regla francesa» de la conversa de 1920) no ha estat abandonada. Però Fabra aquí no deixa d'advertir que el complement-acusatiu de l'infinitiu, quan és representat per un pronom feble, pot adjuntar-se al verb principal. Això és un fet i aquest fet vincula el complement-acusatiu de l'infinitiu amb el verb principal. En aquest darrer aspecte els verbs de percepció, el causatiu *fer* i el permissiu *deixar* i la sèrie de verbs (*poder, voler, etc.*) que seran objecte d'especial atenció en el paràgraf següent, el 97 (text [f 11]), es comporten tots de la mateixa manera. Pel que fa a la concordança del participi, el paràgraf podia ser interpretat en el sentit que la regla afecta solament el verb *sentir* o bé que afecta tots els mencionats immediatament abans. En realitat la regla ha de referir-se també al verb

veure, però, segons sembla, no als verbs *fer* i *deixar*; la frase *L'havem feta fer pel fuster* és donada com a correcta en la *Gramàtica* de 1918 en totes les edicions, i semblantment ha de ser correcta la frase *No ens l'han deixada publicar (la notícia)*. Una rectificació de la normativa hauria d'haver estat formulada d'una manera més explícita, dic jo.

Hi ha encara, dins el § 96, una darrera observació que ha de fer referència als quatre verbs mencionats:

[f 10] Quan en una proposició com *Hem sentit cantar una cançó*, s'afegeix la designació del subjecte de *cantar*, per exemple, *la Maria*, aquest es comporta com si fos el complement-datiu del verb principal: *Hem sentit cantar la cançó a la Maria*, i, representant *a la Maria* per *li*, *Li hem sentida cantar la cançó*.

Més endavant faré abundant referència a aquesta construcció. No diu res, en canvi, sobre si és possible formular aquestes proposicions en veu passiva.

Després, en el § 97, parla dels verbs construïts amb infinitiu el subjecte del qual, no exprés, és el mateix que el del verb principal:

[f 11] Hi ha certs conjunts formats per un verb seguit d'un infinitiu en els quals aquest **fa cos** amb el verb principal, conjunts que vénen a ésser com **temps perifràstics** del verb que està en infinitiu. Això s'esdevé amb els verbs *poder*, *voler*, *gosar*, *deure*, *haver de*, *començar a*, *deixar de*. Ex.: *No puc alçar aquest pes*. [...] *Aviat començaran a tancar les portes*. L'infinitiu que figura en aquests conjunts no es comporta com un complement ordinari del verb que el precedeix; així, no es presta a ésser reemplaçat per un pronom feble. En aquests conjunts els pronoms febles complements del verb en infinitiu poden anteposar-se al verb principal i aquesta anteposició, perfectament admissible, és sens dubte la preferentment usada en la llengua parlada. I, si el verb principal està en un temps compost i el precedeix algun dels pronoms febles *la*, *les* *els* o *en* (complements-acusatius de l'infinitiu), el seu participi **es pot** fer concordar amb aquest pronom. Ex.: *Encara no he pogut estudiar la lliçó*. *Encara no he pogut estudiar-la*. *Encara no l'he pogut estudiar*.

Fabra dóna aquí molta més importància al fet que el complement-acusatiu de l'infinitiu, representat per un pronom feble qualsevol, pu-

gui anteposar-se al verb principal que no pas a la possible concordança del participi amb els pronoms que es mencionen. L'exemple que dóna presenta el participi (*pogut*) invariable, cosa que sembla indicar la preferència de Fabra per la no-concordança del participi. Més endavant dic alguna cosa sobre la construcció d'aquests verbs.

1.1.9. Ara, però, hem de tornar al principal objecte d'aquest primer capítol: la concordança del participi dels verbs de percepció construïts amb infinitiu i la distinció que Fabra i la gramàtica normativa fan entre les frases *La Maria, l'he sentida cantar* i *Aquesta cançó, l'he sentit cantar*. Ja hem vist que aquesta distinció afectava solament els verbs de percepció *veure* i *sentir*. Gabriel Ferrater en una nota escrita per a ús privat l'agost de 1966, publicada a *Sobre el llenguatge* (1981: 93), qualifica durament aquesta norma. L'argument de Ferrater és que els objectes de l'infinitiu de les proposicions amb participis dels *verba sentiendi* del tipus *La cançó l'he sentit cantar* «són molt més prop del participi» que no són els objectes de les proposicions amb participis dels verbs considerats modals, del tipus *La cançó, l'he deguda sentir* (*he sentit la cançó*, però de cap manera **he deguda la cançó*). Ferrater mira de no fer responsable Fabra d'aquesta regla, almenys no del tot: «però Fabra, diu, no hi deu tenir gaire culpa, perquè no demostra gens d'entusiasme». Ja és ben curiós que es faci servir l'entusiasme com a mesura d'autenticitat aplicada a una regla gramatical. La cosa té, tanmateix, una explicació. En l'estudi *Les gramàtiques de Pompeu Fabra*, publicat dos anys després, en el número 107 de «Serra d'Or» (agost de 1968, ps. 35-37) i reproduït a *Sobre el llenguatge* (1981: 3-12), Ferrater sosté que «de les tres gramàtiques majors de Fabra (la de 1912, la “de l'Institut”, i la pòstuma), la segona és moltíssim inferior a les altres dues», i conjectura «que en un cert moment Fabra, a l'exili, va voler recobrar certs drets seus, els drets del lingüista excel·lent que ell era, als quals havia renunciat en part quan va escriure la gramàtica normativa “oficial”. [...] Ara bé, no sempre va reeixir a desèixir-se de certs compromisos adquirits amb les regulacions imperatives de la gramàtica “de l'Institut”. Un cas, quasi commovedor, l'en dóna l'**estranya casuística** de la concordança dels participis que governen un infinitiu». La negreta és meva. Jo comparteixo i no

comparteixo algunes de les coses de Ferrater que he transcrit. Em sembla natural que la darrera gramàtica d'un gramàtic excel·lent sigui la més excel·lent, encara que el seu autor no hi vagi poder donar la darrera mà, la que se solia llavors donar en galeres. La gramàtica pòstuma és una obra de reflexió, la del 1912 és una obra de recerca, la «de l'Institut» és una gramàtica normativa, una gramàtica institucional, en què tot ha de formular-se amb precisió i claredat; les explicacions i l'examen crític apareixeran en les *Converses Filològiques*. Ara, Fabra sabia fer prevaler el seu criteri, i, en qüestions com la que ara examinem, diria que va actuar amb gran llibertat. Això no vol dir que no fes espontàniament algunes concessions, sobretot a la tradició, més aviat superficials, cosa que també és natural si tenim en compte que era del tot necessari que les propostes que feia per al «redreçament» d'una llengua massa ensalvatgida, una llengua que calia depurar i sotmetre a art, obtinguessin una àmplia acceptació i una acollida no mancada d'entusiasme.⁹ Ara, ens agradi o no ens agradi, «l'estranya casuística de la concordança de participis que governen un infinitiu» és del tot fabriana. Ja ho hem anat veient; tot el que he anat reunint i examinant ens ho mostra d'una manera prou clara. No es tracta, doncs, d'un cas («quasi commovedor») de compromís adquirit. Per altra banda la casuística no és tampoc gaire complexa. En realitat es limita a dir que tractant-se dels verbs de percepció, concretament de *sentir* i *veure*, s'eviti la concordança del participi amb l'objecte directe de l'infinitiu. Altrament aquesta idea solament se li podia ocórrer a Fabra, bon coneixedor de la gramàtica francesa: una filigrana gramatical, i també, en la pràctica, una minúcia,¹⁰ no solament perquè no es condemna que es

9. Fabra era l'home que l'any 1924, després d'haver vist amb optimisme que l'obra de redreçament del lèxic i de la sintaxi havia estat portada molt enllà, podia escriure aquest mots (FABRA, 1924: 16): «És cert que no totes les innovacions proposades compten encara amb l'assentiment general: moltes són discutides, algunes àdhuc asprament combatudes. No havem, però, de doldre'ns que les innovacions trobin una certa resistència a llur admissió: no sempre seran encertades, i una crítica d'elles és necessària a fi que solament triomfin les que efectivament impliquin una millora, i encara una millora que sigui viable». Vegeu també les notes 4 i 19.

10. Els tractats destinats a la docència gramatical no deixen de recordar aquesta regla. Ben recentment Bruguera (2000: 223) la formula i l'exemplifica així: «Si en l'oració amb un verb compost hi ha també un infinitiu subordinat, a més d'un dels pronoms febles esmentats, cal veure si aquest pronom és complement del verb compost o

deixi el participi invariable en tot els casos, sinó també i sobretot perquè les possibilitats que es presenten d'aplicar o no aplicar la regla són en català molt reduïdes. Tot seguit ho comprovarem.

1.2. *La concordança en textos medievals dels participis dels verbs de percepció construïts amb infinitiu*

1.2.1. No és fàcil de trobar exemples procedents de textos medievals catalans que ens facin veure com es fa la concordança dels participis dels temps compostos dels verbs *veure* i *oir* —aquest ara substituït pràcticament per *sentir*— construïts amb infinitiu. Un fet ens farà veure les dificultats per a reunir la documentació adequada: gràcies a les característiques del «Vocabulari integral» que acompanya l'edició del *Llibre dels Fets del rei En Jaume* de Jordi Bruguera puc dir que —si no m'he perdut passant la vista de l'índex al text— no hi ha ni una sola frase que reuneixi les condicions necessàries que ens permetin parlar de concordança, és a dir: verb de percepció en temps compost + infinitiu + complement directe del verb principal (= subjecte lògic de l'infinitiu), o bé, + complement directe de l'infinitiu, representat un dels dos complements per un substantiu (o pronom) femení o per un de masculí plural. Llavors frases com les següents no ens diuen res sobre la concordança dels participis: *E entant atrobam Don*

bé de l'infinitiu subordinat, per fer-hi concordar o no el participi del temps compost. Si el pronom és complement del verb compost, hi concorda el participi, si és complement de l'infinitiu, no. *Aquesta senyora que dius, l'he vista passar sovint davant de casa. Totes aquestes cases les he vist construir.* Després parla de la concordança del participi amb el complement directe de l'infinitiu tractant-se dels verbs *fer*, *poder*, *voler*, *saber*, *gosar*, *deure*, *haver de*, *començar a*, *deixar de* (no parla de *deixar* + infinitiu). Wheeler-Yates-Dols (1999: 411), fent referència a la concordança dels participis de verbs construïts amb infinitiu, parlen solament dels verbs *voler*, *poder*, *saber*, *fer*, *gosar*, *haver de* amb els següents exemples: *Les peres eren podrides i les hem hagudes de llençar* (= *...hem hagut de llençar-les*); *La seva resposta, no l'he sabuda interpretar* (= *...no he sabut interpretar-la*). No fan, doncs, cap referència als verbs *sentir* i *veure* ni mencionen el verb *deixar*. En canvi, parlen de les construccions del tipus *Han vingut moltes dependentes?* —*N'ha vinguda una* i del tipus *De peticions, se n'han presentades moltes*. No vull deixar de mencionar aquí aquestes construccions, encara que no tinguin relació amb les que són objecte del present treball.

Pelegrí d'Atrosillo e demanam-li si hi havia aygua on poguéssem la nuyt albergar. E dix que ohc, que él havia vist entrar lo veyl (i. e. 'el xeic') *bé amb .xx. a caval, e abeuraven* (c. 67, 4-6 [p. 79]); *dixeren que, pus nós ho volíem, u farien, car havien boït dir que nós érem bon seyor* (c. 121, 21-22 [p. 125]). En la primera d'aquestes frases el subjecte de l'infinitiu és un substantiu masculí singular i tant podem dir que el participi hi concorda com que es manté invariable. En la segona el complement directe de l'infinitiu és l'oració introduïda per la conjunció *que*.

D'ara endavant, com ja ho hem advertit en la «nota preliminar», designarem el complement subjecte lògic de l'infinitiu, representat per un acusatiu o, com veurem, per un datiu, abreujadament per SLI i el complement directe de l'infinitiu per CDI.

1.2.2. La immensa obra de Llull ha de contenir força exemples de frases que reuneixin les condicions que acabem de mencionar. Però jo en conec solament dues, que certament presenten un especial interès; l'exemple més antic pertany al *Llibre de Contemplació* (compost vers 1272):

[1] Con jo, Sènyer, veja fer penitència a tant hom religiós e a tant hom seglar **al qual he vists fer molts de peccats**, molt he gran raó que sia loador de la vostra ajuda qui a tant hom ajuda a fer penitència (c. 86, 14 [ed. Obrador, II, p. 146]).

Aquest lloc presenta la construcció que Fabra (text f 10) descriu: el subjecte de l'infinitiu es comporta com si fos el complement-datiu del verb principal, quan l'infinitiu és transitiu amb l'objecte directe exprés.¹¹ La cosa notable és que en un mateix passatge es presenti dues vegades aquesta construcció; en la primera el verb *veure* està en subjuntiu (*Com veja fer penitència a tant hom religiós*), en la segona el verb està en un temps compost (*he vists fer molts de peccats al qual*, és a dir, *a tant hom seglar*) i això ens permet parlar de concordança del

11. Però si el règim del verb en infinitiu és preposicional el subjecte lògic de l'infinitiu no passa a datiu: ex. *La dona remembrà que havia vist usar malament son fill de son saber* (LBlanq., c. 34,3 [p. 115]).

participi. No és dubtós que *vists* concorda, contra la normativa actual, amb l'objecte directe de l'infinitiu (*molts de peccats*).

L'altre exemple pertany al *Llibre de Blanquerna* (no posterior a 1295) i presenta la mateixa construcció (parla l'abadessa):

[2] No solament vull que sia donada espia sobre vosaltres, ans vull que sia posada espia sobre mi [...] E en lo capítol vull que m'acús davant totes les dones **si m'a vista fer nulla cosa descuvinent** (41,3 [ed. M. Gal·més i M. Ferrà, ps. 130-131]).

Que el pronom feble representat per *m(e)* és gramaticalment, d'acord amb la terminologia fabriana, el complement-datiu del verb principal i que el participi *vista* concorda amb *nulla cosa*, i no amb aquest *m(e)* ens ho fa veure la frase que trobem unes línies més amunt (41,1): *Vull fer un nouell establiment en est monestir [...] que [...] secretament elegiscam una dona a ésser espia [...] e que en lo capítol aquella dona reconte tot ço que haurà vist fer a vosaltres qui sia mal estant*. Aquesta frase que reproduïxo en negretes és del tot paral·lela a la de l'exemple que comenten. L'única diferència és que en la primera el complement-datiu està representat per un pronom feble i en la segona és preposicional (*a vosaltres*).¹² Em sembla que cal descartar en Llull la possibilitat d'una construcció amb dos acusatius, l'un objecte directe de verb principal (o, si es vol, subjecte de l'infinitiu) i l'altre complement directe de l'infinitiu. No en conec exemples me-

12. Ultra els exemples de la construcció amb datiu que contenen els tres passatges de Llull que he transcrit, puc citar-ne d'altres: *Als pintors veg, Sènyer, pintar borses e correges e sabates* (*LCont.* c. 120,10 [III, p. 112]). El *Glossari lulllià* de M. Colom (s. v. 'veure') ens en proporciona més: *siguent sa ordenació [...] segons c'a nós la veus usar* (*Rims* II, 233). També ens dóna un exemple en què el subjecte de l'infinitiu és presentat com a subjecte agent introduït per la preposició *per*, com si l'infinitiu actiu fos passiu: *Mas eu no pusc aver consolament [...] car veg tan gran desconsolament far [...] a Deu per tanta gent* (*Rims* II, 284). La construcció en datiu també la trobo en Llull quan el verb principal és *oir*: *Molt home og qui diu que es leyal [...] mas con quart [...] a ses obres, la mia anima apercep que tot so que les mies orelles an oyt dir a ell es falsia e engan* (*LCont.* c. 125, [III, p. 150]). *Senyer ver Deus! [...] Tot dia vos og loar als homes per les esgleyes i les plasses* (*LCont.* c. 126,4 [III, p. 151]). En els passatges que anirem transcrivint trobarem més exemples. Amb *fer* + infinitiu, la construcció amb datiu subjecte lògic de l'infinitiu es documenta ja en el llatí tardà i en textos catalans preliteraris. Més endavant en direm alguna cosa (especialment a 2.1.).

dievals. Una altra cosa són les oracions d'infinitiu a la manera llatina (*cf.* 1.2.11).

1.2.3. Puc citar molt pocs llocs pertanyents a textos ben datats del segle XIV que presentin concordança del participi amb el subjecte o amb l'objecte de l'infinitiu. En el primer el verb principal és *oir* i presenta l'acord del participi amb el SLI.

[3] La muyer del home [...] plorava tota la nit, costa lo cors; de la qual lo sant baron ac gran compassion, cor **tota la nit la avia oÿda plorar** (*Diàlegs de Sant Gregori*, ms. de 1340 [ed. J. Bofarull, I, p. 211]).

És una frase planera que podria ben bé passar per actual. Caldria solament substituir *oïda* per *sentida*.

En el següent exemple el verb principal és també *oir*, però el participi concorda amb el CDI:

[4] E après aquest *testis* parlà ab en P. Moner de les dites **coses** e d'altres semblants **que havia oÿdes dir a algunes altres persones** (*Procés criminal barceloní de l'any 1374*, f. 26v, 12-14 [ed. J. A. Rabella, p. 54]).

Dec aquests dos darrers exemples tan nítids a la col·laboració de la doctora Mar Batlle que ha posat a la meua disposició un exemplar de la seva tesi doctoral que, si bé no parla del tema que ara ens ocupa,¹³ conté un annex amb un gran nombre d'exemples amb tota mena de verbs formulats en temps compostos, i encara una llista d'exemples de la mateixa mena no inclosos en aquell annex. Aquest material m'ha proporcionat també els exemples [23] i [34]; Mar Batlle ha volgut encara consultar en lloc meu les *Concordances del Tirant*.

En l'*Estudi filològic*, elaborat per Germà Colon i Beatrice Schmid (1987), contingut en el volum IV de l'edició de Germà Colon i Arcadi Garcia del *Llibre del Consolat de Mar* (= *LCM*), en el paràgraf dedicat a «La concordança del participi», entre els exemples en què el participi d'un verb construït amb infinitiu concorda amb el CDI n'hi ha

13. Mar Batlle estudia sobretot el procés de substitució de *ésser* per *haver* com a auxiliar en els temps compostos. Veg. Bibliografia.

dos (pertanyents a un mateix lloc) en què el verb principal és *veure* (§ 60, p. 120):

[5] i [6] *De roba que no sia escrita en cartolari*. Si nau [...] gitava la **roba** [...] que no fos escrita al libre [...] o al senyor (*sc. no*) fos manifesta o a hom de la nau que'l senyor o l'escrivà hi hagués més en loch d'eyls [...] e **aquel no la li hagués vista metra** [...] lo senyor de la nau no li és tengut de restituir per **testimonis** que donàs lo senyor de la roba **que diguessen que la haguessen vista carregar** (*LCM*, ms. de l'any 1385, c. m 115,2 [vol. I, p. 119]).

1.2.4. En l'obra de Bernat Metge, en els darrers anys del segle XIV, la invariabilitat del participi en temps compostos amb *haver* ha guanyat en totes les construccions força terreny. L'estudi d'Anfós Par (1923, ps. 296, 318-319 i 324-325) ens dóna un nombre significatiu d'exemples en què el participi no concorda amb el complement directe del verb: *Cosas novas e null temps per mi hojides has dit* (*Lo Somni* III [ed. Riquer, p. 274, 29]). *Ultra les malediccions que has recitat de donas en general, has dit terribla mal de la dona que més am* (*ib.*, IV, [p. 348, 18]). No és, doncs, sorprenent que, en els pocs exemples que presenta Bernat Metge de la construcció que analitzem, el participi resti invariable¹⁴ tant respecte el SLI com respecte al CDI:

[a] Moltes vegades **he vist morir hòmens** e bèsties e oçells (*Lo Somni* I [ed. Riquer, p. 170, 2]).

[b] Car si diran que **han vist córrer cervos** sobre la mar e passar del-fins en les selves [...] necessari és que'ls sia atorgat (*ib.* III [p. 308, 25]).

[c] Sercant rael e **erbas selvatges que no'm pens que jamai hagués oÿt nomenar** (*ib.* III [p. 288, 21]).

1.2.5. Aquesta tendència de Bernat Metge a fer invariable el participi dels temps compostos contrasta amb el manteniment de la con-

14. Observem que la manca de concordança no sembla dependre, en Bernat Metge, de la posició del complement directe respecte al participi (vegeu més avall al final de 2.10.).

cordança en el *Curial i Güelfa*. A. Par (1928) observa que en aquesta novella, escrita ja molt entrat el segon quart de segle xv, la concordança entre el participi amb *haver* i l'objecte directe del verb es manté sempre (§ 113, p. 42). Observa també que els participis dels verbs *fer* i *poder* construïts amb infinitiu concorden amb el CDI i en dóna exemples (§ 105, p. 42). En canvi, no diu res de la concordança dels participis dels verbs *veure* i *oir*. És possible que en tot el *Curial* no hi hagi ni una sola frase que reuneixi les condicions necessàries que permetin parlar de concordança en la construcció que analitzem? Ja hem vist que en el *Llibre dels fets* de Jaume I no n'hi ha cap.

1.2.6. Passem ara al *Tirant*. Quan vaig reeditar (1998) el treball sobre l'omissió del pronom reflexiu en la construcció factitiva *fer* + infinitiu, ommissió que també presenta, en la llengua medieval, la construcció *veure* + infinitiu (1998, p. 103, n. 14), ja vaig poder citar dos exemples de concordança en la construcció que ara examinem. Els vaig trobar sense cercar-los: són els núms. [10] i [20]. Ara les *Concordances informatitzades del Tirant* (Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona) permeten d'obtenir, si es consulten adequadament (talment com ho ha fet per a mi Mar Batlle) una informació exhaustiva sobre aquesta i altres construccions.

1.2.7. Dono primer els exemples en què el verb principal, formulat en temps compost i construït amb infinitiu, és *veure*. Cito per l'edició d'Albert Hauf.

[7] Si jo he morts los quatre cavallers he-u fet axí com fer devia [...] Emperò la magestat del senyor Rey és ací, qui **ha vistes fer les armes**, e los jutges del camp [...] poran-ne fer verdader testimoni (c. 76 [p. 131,10]).

[8] Què faria ella (*sc.* la dida que m'è alletada) si **m'agués vista fer alguna cosa desonesta?** (c. 127 [p. 256,22])

[9] L'albanés li presentà los précechs a la reyna, e lo rei y pres més plaer que si li hagués dada una vila [...] car des que la tenia en son poder **no la havia vista riure ni alegrar** (c. 313 [p. 666,13]).

[10] **La princesa** [...] recità a Tirant lo discurs, vida i stil que tengut havia durant la absència sua e com **jamés**, durant aquest temps, **fou vista riure ne alegrar-se** de cosa deguna (c. 438 [p. 847,3]).

En l'exemple [7] el participi concorda amb el CDI (sense subjecte de l'infinitiu exprés). En el [8] el pronom feble *m(e)* ha de ser un datiu, com ho és en el [2], i representa el SLI: el participi concorda amb el CDI (*alguna cosa desonesta*). La construcció amb dos acusatius no és medieval. En ambdues frases el CDI està posposat a l'infinitiu. En el [9] el participi concorda amb el subjecte dels infinitius *riure* i *alegrar* (el primer intransitiu i el segon pronominal amb el pronom reflexiu omès).¹⁵ El núm. [10] és especialment interessant, perquè la frase està formulada en veu passiva. Podem dir que la frase [10] és la passiva de la [9], però sense subjecte agent; no hi ha tampoc omissió del pronom reflexiu a l'infinitiu. La frase ens fa veure que el SLI és sentit com el complement directe del verb principal i per això esdevé el subjecte del verb principal quan la frase es formula en veu passiva.

1.2.8. No hi ha en tot el *Tirant* ni un sol exemple de concordança del participi del verb *oir* amb el SLI (del tipus *l'havia oïda plorar tota la nit*). Tampoc no en tinc cap sense concordança.

1.2.9. Tenim, en canvi, una sèrie d'exemples en què el participi d'aquest verb concorda amb el CDI:

[11] E la **causa** e principi d'aquesta fraternitat (sc. la de l'orde dels cavallers de la Garrotera), senyor, **és stada aquesta**, amb tota veritat, **segons yo e aquests** cavallers, que ací són, **havem hoïda reçar** per boca del senyor rey mateix (c. 85 [p. 148,18]).

[12] Senyor capità, lo senyor mestre (sc. de Rodes) [...] és en la ciutat [...] e prega-us li façau gràcia de exir en terra. Per **la virtuosa fama que** de vós **ha hoïda mençonar**, desija molt de vostra vista (c. 104 [p. 182,26]).

15. La frase [9] no figura entre els exemples, nou entre medievals i moderns, que vaig aconseguir d'aplegar (1999: 102-103), d'omissió del pronom reflexiu en infinitius governats pel verb *veure*.

[13] Lo següent dia la princesa passava gran pena del que Tirant havia dit, per ço com la sua ànima no stava prou reposada per **les paraulles que li havia hoïdes dir** (c. 126 [p. 253,26]).

[14] Esperau un poch, senyora —dix Stephania— encara vull més dir de tres **articles** de la fe, **los quals** vostra altesa **no sap ni ha** per ventura jamás **hoïts dir** (c. 127 [p. 257,8]).

[15] Més sap (sc. Tirant) de la guerra que **quants hòmens jo haja** vists ne **oÿts nomenar** (c. 145 [p. 322,22])

[16] En aquest punt entrà la Viuda Reposada, qui, aturada per bon spay a la porta, **havia hoÿdes recitar totes les lamentacions** de Tirant (c. 283 [p. 603,30]).

[17] i [18] E aquest (sc. l'embaxador) recità-li largament tota l'embaxada [...] Com **la princesa hagué hoÿda l'ambaxada recitar**, fon posada en gran admiració de **les coses que havia hoÿdes referir** de Tirant (c. 392 [p. 781,24]).

[19] E porta ab si la reyna, sa muller, per ço com té molt gran desig de veure la excel·lència de vós, senyora princesa, per **la molta bellea que de vós he hoida mencionar** (c. 415 [p. 814,32]).

[20] Com **la emperadriu e la princesa hagueren hoïdes recitar** de Tirant **tantes virtuts** e singulars actes (c. 415 [p. 815,6]).

[21] E per pus no ve ací sinó per **les tantes perfeccions que ha de vós hoïdes mencionar** (c. 442 [p. 852,21]).

[22] Tots los moros staven spantats de **les coses que havien hoïdes recitar** de Tirant (c. 446 [p. 858,7]).

De tots aquests exemples solament el [13] duu exprés el SLI (representat pel complement-datiu).¹⁶ En l'exemple [15] els verbs *veure* i *oir* es presenten coordinats (sense repetició de l'auxiliar), però l'infinitiu depèn solament del darrer.¹⁷ En tots aquests exemples els infini-

16. Vegeu el final de 2.1. i la nota 12.

17. No sé si hi ha alguna gramàtica que parli de la coordinació de verbs formulats en temps compostos.

tius amb objecte directe exprés són «verba loquendi» (*mencionar, no-menar, recitar, referir* i sobretot *dir*).¹⁸ Observem també que en la major part d'aquests exemples l'infinitiu és gairebé superflu, perquè el català *oir*, com el llatí *audire*, per ell sol ja pot voler dir 'sentir dir': *Ací tenim una qüestió, la més graciosa que dies ha yo haja hoït, y és aquesta* (*Tirant*, c. 180 [p. 427,3]). Cal també subratllar que solament a [16] i a [20] el CDI va darrere l'infinitiu.

1.2.10. En el *Tirant*, un text escrit ja dins el tercer quart del segle xv i llegit a partir d'edicions, no sense errades, dels darrers anys del segle, la manca de concordança del participi en la construcció que analitzem no ens ha de sorprendre. De fet troben la no-concordança en frases d'estructura simple. Així en la frase que hem reproduït en el paràgraf anterior (*una qüestió, la més graciosa que [...] yo haja oït*) el participi del perfet compost *haja oït* no concorda amb l'objecte directe *qüestió*. No concorda tampoc el participi amb el complement directe en aquest altre lloc trobat a l'atzar: *E nosaltres tenim i avem conquistat, de les x parts de l'imperi, ix e miya* (c. 133 [p. 275,9]). Llavors la no-concordança en les construccions amb infinitiu no té un significat especial; respon a la tendència que es va imposant de fer invariable el participi. En el següent passatge el participi de *veure* no concorda amb el SLI:

[d] Com Eliseu [sc. la donzella] agué hoït lo parlar de Ypòlit [...] féu-ne tal rialla [...] que fon cosa de gran admiració, per ço com en tots aquells dies **no l'avien vist** poch ni molt **riure ne alegrar** (c. 263 [p. 568,15]).

La frase és paral·lela a la [9] i precisament presenta l'estructura en què la normativa admet la concordança, concordança que la llengua

18. L'infinitiu és *dir* en l'exemple de 1374, el núm. [4], molt espontani i amb concordança. En el de Bernat Metge, sense concordança, citat més amunt, és *mencionar*. Avui és freqüent *sentir dir* o *sentir a dir* (Ex. *No ho sentit dir mai. Si vols mentir, digues lo que sents a dir*), generalment amb el complement representat per una oració introduïda amb *que*. Però tant el SLI com l'infinitiu poden ser molt diversos: *sentir plorar la veïna; sentir passar el tren; sentir cantar el rossinyol; sentir tocar campanes*. També en poesia: *Però l'hivern arriba, / i vora el foc rabent / sentim a la teulada / ballar teules i vent* (Carner).

parlada, almenys a Barcelona, sovint fa *i*, també sovint, no *fa*. L'omissió del pronom reflexiu (*alegrar* per *alegrar-se*) és regular.

En els següents passatges el participi no concorda amb el CDI; en el primer el verb principal és *veure* i els altres és *oir*.

[e] E dich-vos certament que yo **he vist fer tals batailles** (c. 73 [p. 125,29]).

[f] La pensa mia stà alterada **de haver hoït recitar en aquesta** (= a(n) aquesta) **donzella paraules tals** qui han nafrada la mia ànima (c. 356 [p. 740,6]).

[g] La princessa tenia strem desig de veure aquesta agraciada reyna per **la molta bellea que d'ella havia hoït mencionar** (c. 463 [p. 885,17])

[h] E lo miserable de pare [...] com véu star sa filla en passament [...] e **li hagué oït dir tantes adolorides paraules** (c. 477 [p. 908,6]).

A [f] el SLI és *aquesta donzella* en datiu. Observem que a [e] i a [f] el CDI va darrere el verb en infinitiu, de manera que en el *Tirant* tenim un exemple de concordança del participi del verb *oir* amb el CDI darrere el verb (és el [16]) i dos en les mateixes condicions sense concordança. Les xifres són massa baixes per a treure conclusions sobre el procés de la pèrdua progressiva de la concordança del participi. En tot cas serveix per a *oir*, però no per a *veure*. Caldrà verificar estadísticament la teoria segons la qual la concordança tendeix a desaparèixer, em primer lloc, quan el complement directe és troba en posició posposada al participi (cf. PÉREZ SALDANYA, 1998: 211s. i la nostra nota 14).

1.2.11. En el *Tirant* hi ha també oracions d'infinitiu depenents de *veure* en temps compost, amb subjecte i complement directe en acusatiu. L'oració d'infinitiu a la manera llatina no és infreqüent en la prosa quatrecentista. Llavors el participi es manté invariable.

[i] Com los de la ciutat **agueren vist la nau donar la proha en terra**, pensaren-se que fos de les dels genovesos (c. 104 [p. 182,4]).

[j] **No haveu vist** vosaltres en les batalles **los pocs vençre als molts e los flachs vençre als forts?** (c. 23 [p. 38,21]).

Fins aquí els exemples trets de la novella valenciana.

1.2.12. Heus ací un exemple de concordança del participi de *veure* amb subjecte lògic de l'infinitiu en un text del XVI:

[23] Y d'estos bisbats encara en lo consistori de Tarragona n'í à infinits processos y vivas **personas que y an vistas venir causas de València** (PONÇ D'ICARD, *Llibre de les grandeses de Tarragona*, ms. d'autor anterior a 1569 [ed. E. Duran, p. 114]).

En la versió modernitzada que Joan Bonllavi féu del *Blanquerna* de Llull (València 1521) el participi dels temps compostos a vegades deixa de concordar amb el complement directe; així, allà on Llull havia escrit *He haüda coneixença de Déu*, Bonllavi escríu *Yo he hagut coneixença de Déu* (SCHMID, 1988: 113). No és, doncs, sorprenent que en el lloc del *Blanquerna* corresponent al nostre exemple [2] la frase *E en lo capítol vull que m'acus davant totes les dones si m'a vista fer nulla cosa descuvinent*, hagi esdevingut:

[k] E vull que en lo Capítol me acuse davant totes les monges **si me haurà vist fer alguna cosa que sia desconvenient**.

1.2.13. Mirarem ara de fer un recompte de les dades que ens proporcionen els 23 exemples de participis amb concordança pertanyents als verbs de percepció *veure* (9 exemples) i *oir* (14 exemples).

El participi de *veure* concorda amb el SLI en els exemples [9] i [10] del *Tirant* i en el [23] de Ponç d'Icard, i concorda amb el CDI en els exemples [1] i [2] de Llull, en el [5] i [6] del *Llibre del Consolat de Mar* i en [7] i [8] del *Tirant*.

El participi del verb *oir* concorda amb el SLI solament en el [3] dels *Diàlegs de Sant Gregori*, i concorda amb el CDI en el [4] del *Procés criminal barceloní* de 1374 i en la sèrie d'exemples que va del [11] al [22] del *Tirant*.

Tenim, doncs, 4 exemples en què els participis de verbs de percepció (*veure* i *oir*) concorden amb el SLI i 19 que ho fan amb el CDI.

Aquestes estadístiques no són gaire significatives perquè solament hem buidat d'una manera prou sistemàtica el Tirant i la sèrie d'exemples del tipus *Com la princesa hagué oïda l'ambaxada recitar trenca l'equilibri*, i també, i sobretot, perquè en les frases que contenen ensem el CDI i el SLI (*Les paraules que li havia oïdes dir*), solament és possible l'acord del participi amb el CDI, car el SLI apareix llavors representat per un datiu.

1.2.14. El conjunt dels exemples que hem reunit ens fa veure que el català medieval no evita la concordança dels participis dels verbs de percepció amb el complement directe de l'infinitiu. Pel que fa a la concordança d'aquests participis podem dir que totes les possibilitats són catalanes: la concordança del participi amb el SLI, la concordança amb el CDI i, a partir de Bernat Metge, la manca de concordança en tots els casos. Això potser no diu gran cosa en contra de la regla fabriana que diu que cal evitar la concordança del participi amb complement directe de l'infinitiu; la normativa es mou, o es mou també, per altres paràmetres: cerca ordre i inequívocitat, i la regla té uns fonaments logico-gramaticals i respon, ja ho hem vist, al principi segons el qual convé que allò que és gramaticalment diferent sigui expressat, si els recursos de la llengua ho permeten, també d'una manera diferent.¹⁹ Entre la raresa de la construcció (recordem-ho: verbs de percepció en temps compostos + infinitiu + més objecte directe de l'infinitiu representat per un pronom feble), i la tendència natural a fer invariable el participi en tots els casos —més l'acció dels correctors—, no és fàcil trobar-ne exemples coetanis amb concordança. Jo solament puc oferir-ne un,

19. Fabra no refusa l'artifici sempre que representi una millora, sigui producte d'una selecció i es presenti com a viable: «hem hagut de fer comprendre a la gent que una llengua literària és quelcom d'artificial fill d'un treball de selecció i està pel damunt del llenguatge parlat multiforme, hem hagut àdhuc d'esforçar-nos a fer comprendre la necessitat d'una ortografia única [...] fer un triatge acurat de formes, de mots i de construccions i intensificar la depuració del lèxic i de la sintaxi procurant, però, sempre, no caure en una llengua literària massa allunyada del llenguatge parlat» (FABRA, 1929, ed. Lamuela-Murgades 1984: 193). Calia, doncs, triar entre *De llibres, n'hi ha dos-cents més al despatx* i *De llibres, n'hi han dos-cents més al despatx* o entre *Ho vaig donar a aquella* i *Ho vaig donar an aquella*. Els normativistes difícilment admeten que les coses puguin ser de dues maneres diferents. Vegeu també la nota 4.

que pertany a un excel·lent estudi d'Eulàlia Duran sobre dues novel·les desconegudes del canonge valencià Jordi Centelles:

[24] En l'apèndix, P. Gener confessa que la cançó «La dama de Reus» l'havia sentida cantar al seu avi quan ell era petit («Els Marges», 36 (1987), p. 35).

Em sembla que ara ningú no gosaria fer cap retret a la il·lustre historiadora de les nostres lletres si fa la concordança del participi com la feia l'abadessa Natana de Llull o Stephania de Macedònia en *Tirant lo Blanc*. Perquè aquest és el problema, si la normativa pot anar en contra d'un ús del tot espontani i d'acceptació general quan aquest coincideix amb allò que fan els nostres clàssics.

II. SOBRE LES CONSTRUCCIONS DE LES PERÍFRASIS «FER FER» I «DEIXAR FER»

2.1. Les construccions que presenten els verbs *fer* i *deixar* + infinitiu són anàlogues a les que presenten els verbs *veure* i *sentir* (*oir*) + infinitiu, o, més aviat, són les construccions que presenten aquests verbs de percepció les que són anàlogues a les que presenta la perífrasi causativa *fer fer* i la permissiva *deixar fer* (o la prohibitiva *no deixar fer*). Des d'una perspectiva històrica, potser hauríem hagut de començar per aquí. Són anàlogues aquestes dues frases: *La va sentir plorar* i *La va fer plorar*; també ho són aquestes dues (entre elles i respecte a les altres dues): *No el veieren sortir* i *No el deixaren sortir*. En totes quatre el SLI està representat per un acusatiu.²⁰ També són anà-

20. Hi ha, però, una diferència ben notable entre les frases introduïdes pels verbs de percepció i les introduïdes per *fer* o *deixar*. En les primeres el SLI pot ésser analitzat com a veritable complement directe del verb principal, ja que la *noia* és certament 'sentida' i el *noi* és certament 'vist'. En canvi, amb els verbs *fer* i *deixar* aquesta interpretació no sembla possible: ni la *noia* és 'feta' ni el *noi* 'deixat'. La interpretació que se sol fer d'aquestes frases amb *fer* i *deixar* és considerar que la *noia* és el complement directe de la perífrasi causativa *fer plorar* i que el *noi* ho és de la perífrasi permissiva *deixar sortir*, però, com en el cas dels verbs de percepció, en aquestes perífrasis, el pronom feble no pot tampoc posposar-se a l'infinitiu (*la va fer plorar* i també *va fer-la plorar*, però no és possible **va fer plorar-la*, com no ho és **no deixaren sortir-lo*). Una

logues les dues frases següents: *Veié descarregar les vitualles i Féu descarregar les vitualles*, o bé, *Aquesta cançó, la vaig sentir cantar a Paris. / No la deixaven cantar a Barcelona*. En aquestes quatre frases hi ha exprés el complement directe de l'infinitiu, però no es fa menció del subjecte. Una tercera analogia: en la perífrasi causativa *fer fer*, o en la permissiva *deixar fer*, si l'infinitiu pertany a un verb pronominal, o és un transitiu usat en funció reflexiva, gairebé sistemàticament, i des de sempre, s'omet el pronom reflexiu (*això el va fer alterar*); també es produeix sovint aquesta omisió en la llegua medieval (i encara a Verdagner) quan el verb principal és un verb de percepció (*Com lo rey d'Àfrica lo sentí axí lamentar* [c. 337 del *Tirant*, p. 704,23]). Però l'analogia més notable és la següent: tant en *fer fer* (i *deixar fer*) com en *veure fer* (i *sentir fer*) el SLI esdevé un datiu quan l'infinitiu porta exprés el complement directe: *Sa mare li féu aprendre leys i dret* (*LBlanq.*, c. 34, p. 115) i semblantment *Com Tirant hohí dir tan folles paraules al moro* (*Tirant* c. 347, p. 722,36). La gran diferència és cronològica i de freqüència: la construcció *fer* + infinitiu és més antiga i, de molt, més freqüent que *deixar*, *oir*, *veure* + infinitiu.

Aquí pel que fa a l'origen i expansió en el llatí més tardà de la perífrasi causativa ens hem de remetre a una vella i magnífica monografia de Dag Norberg que porta un títol ben significatiu: «*Faire faire quelque chose à quelqu'un*» *Recherches sur l'origine latine de la construction romane*, de 1945 i reeditada el 1974. L'exemple més antic de *facere* construït amb «datiu amb infinitiu» és del segle VI i el de *laxare* és del VII. No sembla dubtós que cal partir dels verbs que signifiquen 'ordenar', un grup important dels quals (*mandare*, *imperare*) es construïen originàriament amb «datiu amb infinitiu». Aquesta construcció es va estendre a altres verbs que es construïen originàriament amb «acusatiu amb infinitiu», com *iubere*, i finalment a *facere*. Em sembla especialment manifesta la relació entre *mandare* i *facere*, ambdós molt populars.²¹ Però la

altra diferència: l'infinitiu governat per qualsevol dels quatre verbs pot ser substituït per una oració introduïda per *que* (en el cas de *fer* i *deixar* amb subjuntiu), però *sentir* i sobretot *veure* admeten altres construccions: *Les vaig veure sortint de la casa de puntetes* o *Les vaig veure com sortien de puntetes de la casa*.

21. En l'exemple [25], que citem en el paràgraf següent, de vers 1100, els verbs *mandar* i *fer* podrien intercanviar-se sense que el sentit general del jurament se'n ressentís.

idea de ‘manar’ sovint és absent en la construcció *fer fer* amb datiu (*Li vaig fer veure que s’equivocava*). Tractant-se de *laxare* cal partir semblantment de verbs que originàriament es construïen amb datiu (*concedere, permittere*). És clar que les coses són molt més complexes; no es tracta d’un procés rectilini. Per altra banda el gran llatinista suec pensa que una propagació analògica explica la construcció amb «datiu amb infinitiu» que presenten també els verbs que signifiquen ‘veure’ i ‘oir’, bé que els primers exemples pertanyen ja al francès antic. És la construcció que hem trobat, en els exemples [1], [2], [4], [5], [8], [13], [f], [h] i el llocs de Llull citats a 1.2.2. (n. 12) i encara el del *Tirant* que hem citat unes línies més amunt (*Com Tirant hohí dir tan folles paraules al moro*). Com també observa Norberg, en aquestes construccions, el datiu es desvincula del verb principal i es vincula més aviat amb el grup *facio facere* o *video facere*.²²

2.2. L’afinitat, en diversos aspectes, entre les construccions que presenten els verbs *fer* i *deixar*, per una banda, i *veure* i *sentir* (*oir*), per l’altra, quan governen infinitiu, posa en relleu l’encert de Fabra quan en la *Gramàtica* de 1956 (§ 96) agrupa aquests quatre verbs (*cf.* el text [f 8]), bé que jo ara hauria preferit que l’ordre fos *fer, deixar, veure* i *sentir*, ordre que respon al de la propagació analògica. Aquesta mateixa afinitat ens fa veure també que difícilment s’hauria pogut produir una discrepància entre aquests quatre verbs en les regles de concor-

22. Els quatre verbs mencionats (*fer, deixar, sentir* i *veure*) poden actualment construir-se amb dos acusatius, un acusatiu, forçosament pronominal, fent de SLI i un altre de CDI. Solà (1997: 173) en dóna exemples (*Ell la feia baixar les escales*). Badia, en la *Gramàtica* de 1994 (p. 686), examina la frase *La famosa actriu, l’he sentida recitar el poema al teatre*. Frases com aquesta «podrien, diu, titllar-se de gramaticalitat dubtosa. Fan pensar en segons quines construccions llatines, si més no sorprenents en català [...] i poc naturals». Les compara amb les oracions d’infinitiu, «quelcom semblant a *eam recitare carmen*». Això és així i la construcció amb dos acusatius va contra la regla formulada per Fabra que he reproduït en el text [f 10] i pot considerar-se una «innovació». Però la construcció amb dos acusatius existeix, i, sobretot amb *fer*, la veig usada espontàniament per escriptors de llengua ben pulcra. No té res de sorprenent, almenys a les meves orelles, la següent frase: *Recordava (el pare) els ulls grisos de Gottfried [...] S’imaginava el seu cor desbocat, que el feia mirar les dones amb una ànsia que al vell més d’una vegada l’havia fet tremolar* (Jaume Cabré). En canvi, no és admissible a les meves orelles una frase com és ara *El va fer pagar les entrades*. L’examen de les causes ens portaria massa lluny dels objectius del present treball.

dança dels participis en temps compostos. Si s'admet que els participis de *fer* i *deixar* poden concordar amb el complement directe de l'infinitiu, sembla que no hi cap raó que aconselli evitar-la tractant-se dels verbs *veure* i *sentir*. Com hem vist, el català medieval no l'evita. En canvi, el francès normatiu, en aquests mateixos casos, deixa invariables no solament els participis *entendu* i *vu*, sinó també, i conseqüentment, *fait* (*Je les ai fait chercher partout*) i *laissé* (*La mauvaise humeur qu'il a laissé voir*).²³ Finalment tot plegat ens fa veure que és del tot necessari un estudi sobre les construccions amb infinitiu en la llengua medieval, perquè amb aquest treball sobre la concordança de certs participis de verbs que governen un infinitiu o amb el que ja fa anys vaig fer sobre l'omissió del reflexiu en els infinitius governats per certs verbs, potser qüestions secundàries ambdues, el lector amb raó pot pensar que hem començat la casa per la teulada.

2.3. Ara hem de tornar a l'objectiu d'aquest estudi i parlar de la concordança del participi del verb *fer* amb el complement directe de l'infinitiu en la construcció *fer fer*. Com que aquesta possibilitat, amb les restriccions generals, no ha estat mai qüestionada —bé que el text de Fabra [f 9] podria ser interpretat, com observo en el comentari que en faig, en aquest sentit— serà suficient donar-ne uns quants exemples, entre els molts que és possible reunir, ja que la construcció *fer fer* és en català de tots els temps freqüentíssima.

El *GMLC* ens proporciona (*s. v.* 'facere') mitja dotzena d'exemples de la construcció *fecit domum aedificare* i una dotzena de la construcció *fecit domum aedificare alicui* (*s. v.* 'facere' i també *s. v.* 'ad'). Entre tots aquests solament en dos documents apareix el verb *fer* formulat en temps compost. L'un és una relació de greuges, escrita parcialment amb intenció catalana, que fa Ponç I d'Empúries (anterior a 1074); el lloc no diu res sobre la concordança perquè el CDI és un singular masculí (*ipso castello que li à feit bastir*); en l'altre el CDI és un femení i el participi hi concorda. Es tracta d'un document, pràctica-

23. En la *Gramàtica francesa* de Fabra (1919: 217) entre els exemples que il·lustren la regla francesa de la no concordança del participi amb el CDI figura aquest: *Les cravates qu'elle a fait faire*.

ment redactat del tot en català, conservat en el *Liber dotaliarum* de la Seu d'Urgell (cartulari del s. XIII): el comte Pere Ramon de Pallars Jussà i els seus nobles juren la pau i treva decretada pel bisbe Ot de la Seu d'Urgell. El document es pot datar entre 1098 i 1112, però l'original probablement fou escrit encara dins el segle XI. Ha estat publicat diverses vegades; darrerament per C. Baraut («Urgellia», 8 (1986-1987), p. 110, doc. núm. 1184) i per J. Moran (1994), que en fa un bon estudi lingüístic (reproducció fotogràfica del document a la portada).

[25] Iuro ego Pere Ramon, comte [...] che d'aquesta hora enant **treua et paz tenré**, et a mons òmens tener la manaré, **axí co lo bispe feta la à escriure**.

Com observa Moran (p. 103), *feta* ha de ser un error de còpia per *feita*. A pròposit de la concordança, Moran fa el següent comentari (p. 111): «com en català medieval i com és encara normatiu, el participi de l'auxiliar *fer* concorda amb el complement de l'infinitiu». Ja hem fet observar que en aquest lloc els verbs *manar* i *fer* podrien intercanviar-se (*cf.* n. 21).

Heus ací altres exemples que cobreixen un ventall prou ample cronològicament:

[26] E éls romangueren a **les portes de la vila que havíem fetes tancar** (*Llibre dels Fets*, 21,74-75 [p. 26]).

[27] Per voluntat de Déu s'és esdevengut que **vós m'avets feta mosstrar theologia** e d'altres sciències (Lull. *LBlanq.*, c. 7,5 [p. 45]).

[28] Tant és ma dona bella e gençor, que **amor m'à fetes vençre e sobrar molts cavallers** (*ib.* c. 64,6 [225]).

[29] E **si per aventura los mercaders hauran feta tirar a mar tota aquela roba...** (*LCM*, ms. de l'any 1385, c. m 84,11 [vol. I, p. 81]).

[30] E Valter, esguardant la alegria e constància de Griselda [...] havent pietat de **la indigna fortuna que li favia feta sofferir** (BERNAT METGE, p. 150, 5).

[31] **li he feta trobar gràcia** (*Curial i Güelfa*, citat per PAR, 1928, § 105, p. 40).

[32] E ara verdaderament tinch conegut que sol e singular sou en lo món entre los vivents. E suplich a **la divina virtut, qui tal gràcia vos ha feta aconseguir**, que us quart (*Tirant*, c. 451 [p. 867,31]).

[33] E foren posats en **una molt rica tomba que l'emperador se havia feta fer** (*ib.* c. 487 [p. 926,31]).

[34] **Les quals** (*sc.* les murades de Tortosa) **he yo fetes medir** y troba's que pasen de sinch milia pases (DESPUIG, *Los colloquis*, IV [ed. Duran, p. 149]).

Fabra (1912: 139 n.) cita un exemple de Desclot (*he desemparats e fets desemparar molts llocs*) i un de Muntaner (*e ab pedres que yo havia feytes metre e'l mur*).

En els exemples [28], [30], [31] i [32] el SLI està representat per un datiu.

Solament dispo de d'un exemple de concordança del participi de *fer* amb SLI. Pertany al *Tirant*, on n'hi deu haver d'altres:

[35] **Lo rei** de Sicilia **hagué feta venir la reina** a la vora de la mar (c. 408 [p. 801,7]).

2.4. En l'únic exemple que tinc del verb *lexar* en temps compost, el participi concorda amb el SLI. Pertany al *Llibre dels fets* de Jaume I:

[36] Tots los cavallers són intrats, qui venien ab Don Ferrando [...] e demanam a aquels que tenien les portes per nós e **dixem-los per què-ls havien lexats entrar** (c. 21,83, p. 87).

2.5. La manca de concordança tractant-se de *fer* deu ser bastant rara. En els següents exemples del *Tirant* el participi no concorda amb el SLI:

[1] Digueren alguns capitans que açò havia fet la grandíssima crueltat de lur rey [...] **qui** sobre fe **havia fet morir** a cruel mort **los embaxadors** cristians (c. 23 [p. 37,29]).

[m] Ells se poden molt bé gloriejar de nosaltres, **que-ns han fet fugir** e recullir dins los murs (c. 337 [p. 705,21]).

Trobem també aquí l'omissió del pronom reflexiu, en aquest cas de primera persona plural, en l'infinitiu (*recullir* per *recullir-nos*).

En la versió modernitzada de Joan Bonllavi del *Blanquerna* de Llull de 1521, en el passatge corresponent al nostre exemple [28], el participi del verb *fer* no concorda amb CDI (SCHMID, 1988: 114):

[n] amor m'ha fet vençre y sobrar a molts cavallers.

2.6. Si cal una conclusió podem dir que els quatre verbs que Fabra (*cf.* texts [f 8] i [f 10]) en la gramàtica pòstuma tractava conjuntament —*fer*, *deixar* (*lexar*), *veure* i *sentir* (*oir*) + infinitiu— presenten en les lletres medievals construccions anàlogues pel que fa a la concordança del participi en els temps compostos, i també en altres aspectes, però *fer fer* és d'una freqüència molt més gran que la dels altres verbs construïts amb infinitiu.

III. LA CONCORDANÇA DELS PARTICIPIS DELS VERBS PODER, VOLER I ALTRES AMB EL COMPLEMENT DIRECTE DE L'INFINITIU

3.1. En la gramàtica de 1912 Fabra dóna una petita llista de verbs els participis dels quals, quan són formulats amb un temps compost, poden concordar amb el complement directe de l'infinitiu. Els verbs mencionats són *voler*, *poder*, *saber*, *fer*, *gosar* i *haver de*. Dóna, com ja hem vist a 1.1.5., exemples medievals de *saber*, de *voler* i de *fer*. La llista es manté inalterada en la gramàtica de 1918 (text [f 6]). Però la que figura en l'anomenada gramàtica pòstuma, publicada el 1956 (text [f 11]) és diferent: *poder*, *voler*, *gosar*, *deure*, *haver de*, *començar a*, *deixar de*. L'absència de *fer* + infinitiu es deu, evidentment, al fet d'haver estat agrupat aquest verb —juntament amb *deixar* + infinitiu, no pres en consideració abans— amb els *verba sentiendi*, cosa del tot justificada com repetidament hem argumentat. En canvi és sorpre-

nent l'absència de *saber* + infinitiu (quan *saber* construït amb infinitiu significa 'aconseguir mitjançant habilitat, talent, esforç, el fi que hom es proposa');²⁴ la concordança del participi *sabut sabuda*, en efecte, havia estat documentada, en la gramàtica de 1912, pel mateix Fabra en el *Tirant* (*yo la m'è sabuda guanyar*) i exemplificada en la gramàtica de 1918 (text [f 6]): *No l'han sabuda cosir*. La concordança dels participis de *començar a* (*Tot just l'he començada a llegir, aquesta novel·la*) i de *deixar de* (*Ja les he deixades de prendre, aquelles pastilles*) és una realitat. Però resulta sorprenent que al costat de *començar a* no figuri *acabar de* (*Encara no l'he acabada de llegir, aquesta novel·la*). Més conflictiva és potser la concordança en el cas de *deure* (*L'ha deguda perdre en el tren, menys natural, dic jo, que La deu haver perduda en el tren*).

3.2. Allò que tenen de comú tots aquests verbs i que els fa diferents dels altres quatre (*fer, deixar, veure* i *sentir*) és el fet que el subjecte lògic de l'infinitiu ha de ser forçosament el mateix que el del verb que governa l'infinitiu. Però Fabra, sens dubte, pensava que tenien en comú alguna cosa més. En la *Conversa* de 1920, text [f 7], parla de participis de verbs «auxiliars de mode». En la gramàtica pòstuma, text [f 11], no surt el terme «mode», però parla de «conjunts formats per un verb seguit d'un infinitiu en els quals aquest **fa cos** amb el verb principal» i diu que aquests conjunts «vénen a ésser com **temps perifràstics** del verb que està en infinitiu». Entre els lingüistes no hi ha acord sobre què cal entendre per «verb modal» o bé per «verb auxiliar de mode» o «verb auxiliar d'aspecte» i fins i tot sobre l'abast que cal donar al terme «perífrasi verbal». A propòsit de la sèrie de verbs donada per Fabra, G. Ferrater (1968: 36c = 1981: 11) afirmava que «a les llengües romàniques és impossible de delimitar formalment una categoria de verbs modals». Joan Solà (1973: 84-85) s'hi mostra d'acord.²⁵

24. O si es vol «Poder, ésser capaç; tenir capacitat o habilitat (amb complement verbal amb infinitiu)», d'acord amb el *DCVB*, o bé «Tenir prou talent, habilitat, etc. , per fer una cosa» d'acord amb el *GDiccionari* 62.

25. Joan Solà (1973: 154) fa una relació dels principals estudis sobre la limitació formal dels verbs anomenats modals i fa un resum crític de les teories que contenen. Em sembla que caldria afegir ara l'estudi de M. L. Hernanz (1980) i el S. Bonet (2001), entre altres.

Altres pensen que, perquè es pugui considerar que un verb construït amb infinitiu²⁶ és modal o aspectual, és necessari no solament que el subjecte del verb que governa l'infinitiu sigui forçosament el de l'infinitiu, sinó també que el verb en qüestió, en una accepció determinada, no admeti cap altra construcció que la d'infinitiu i, encara, que la modalitat o l'aspecte que pugui oferir el conjunt verb + infinitiu representi el punt de vista del parlant i no el del subjecte gramatical, que altrament pot ser el mateix. També ha estat observat que en les perífrasis modals (amb verbs com *poder*, *haver de*, *soler* i d'altres) i en les aspectuals (amb verbs com *començar a*, *acabar de*, *deixar de*, *cessar de* i d'altres) el subjecte (animat o inanimat) és seleccionat pel verb en infinitiu —cosa que descarta el verb *gosar* com a verb pròpiament modal— i que, en la construcció passiva, l'infinitiu és el verb que n'assumeix la forma. Tot això permet el següent joc activa / passiva: *Els infants no poden comprendre aquestes coses / Aquestes no poden ser compreses pels infants* (BONET, 2001: 137). Sembla, doncs, que podem parlar de verbs modals i aspectuals com a formant un grup o categoria específica.²⁷ Aquestes condicions i característiques les compleixen

26. Hi ha també, com és ben sabut, perífrasis amb trets aspectuals construïdes amb un gerundi: *estar* + gerundi i sobretot *anar* + gerundi (*anava millorant*). La perífrasi *anar a* + infinitiu (*anava a protestar*, *quan...*), pertany a una altra esfera semàntica. També *acabar* admet la construcció amb gerundi (*acabarà admetent-ho*), amb una accepció diferent a la que presenta *acabar de* + infinitiu.

27. En un altre lloc (Bastardas, 1996: 120) vaig observar que la categoria modal o aspectual de certs verbs es posa de manifest especialment quan l'infinitiu és un dels verbs meteorològics, que els calanoparlants considerem mancats per naturalesa de subjecte; llavors el conjunt format per un d'aquests verbs, que en principi exigeixen un subjecte, i l'infinitiu del verb meteorològic esdevé també mancat de subjecte o, si es vol, sense subjecte manifest: *Comença a ploure. No acaba de ploure. Encara tardarà a ploure. No para de ploure. Ha deixat de ploure. Als matins sol fer molt fred. Aquí no sol nevar. Torna a nevar. Deu haver plogut molt. Pot glaçar de matinada. Ha de ploure encara més. Llavors es posà a ploure*. També trobem aquí construccions en gerundi *Continua nevant. Acabarà plovent*. Totes aquestes frases són frases sense subjecte patent; solament tenen predicat i el nucli del predicat és el verb meteorològic. En aquest sentit podríem parlar de verbs auxiliars d'aspecte i mode, més aviat que de verbs modals i aspectuals; potser mera qüestió terminològica. En la frase *Anem, que és tard i vol ploure!* hi ha la idea d'imminència, però el seva anàlisi potser pertany a la retòrica, més aviat que a la gramàtica. Encara que l'objectiu del present treball no és esbrinar si en català existeix, com penso, una categoria a part de verbs modals i aspectuals, vull encara assenyalar que un mateix verb pot ser considerat modal en una accepció i no ser-

els verbs *poder*, *deure*, *haver de*, *començar a*, *deixar de*, que figuren en la llista de Fabra (text [f 11]) i altres que no hi figuren, com *soler*, *tornar a (fer)*, *acabar de* (en les dues accepcions: *Aviat acabaré de treure la pols* i *No acaba de decidir-se; no acaba de trobar la solució*), etc. Però no reuneix cap d'aquestes condicions i característiques el verb *voler*, que admet un complement amb *que*, amb canvi forçós de subjecte (*Volent que tinguis èxit*), i fins i tot un complement nominal (*volent el teu triomf, la teva ruïna*, etc.); és clar també que el desig del qui parla pot ser contrari al del subjecte de *voler* i que és aquest el verb que, com a principal, selecciona el subjecte. I tanmateix la concordança del participi *volgut*, *volguda* amb el CDI és antiga i freqüentíssima. Actualment també pot aparèixer la concordança en verbs que, usats en sentit propi, mai ningú no ha considerat auxiliars de cap concepte; no em sembla agramatical la concordança en el conjunt *anar a* + infinitiu: *Ha anat algú a buscar la nena a l'escola? Ja l'ha anada a buscar en Joan*. Aquí *anar* és usat en sentit recte i no presenta cap tret modal o aspectual. No hi ha, doncs, o no sembla que hi hagi, una classe o una subclasse de verbs que faci possible la concordança dels participis amb el CDI. Ara, en català medieval, com ho veurem tot seguit, ultra *voler* i *saber*, que no poden ser considerats modals, presenten també concordança del participi amb el CDI alguns dels verbs que han de ser considerats modals o aspectuals, concretament *poder* i *haver de*. Com hem dit, l'única cosa que tenen en comú els verbs mencionats per Fabra en el text [f 11] és el fet de formar amb l'infinitiu uns conjunts en què el subjecte del verb principal és forçosament el mateix que el de l'infinitiu i allò que potser és més important: que els pronoms febles relacionats amb l'infinitiu poden anteposar-se al verb principal. Aquestes deuen ser les úniques condicions necessàries. L'acord del participi de temps compost amb el CDI és, doncs, independent del caràcter modal o aspectual del verb, bé que entre els verbs que admeten aquesta concor-

ho en una altra: així en la frase *Aquest afer vol ser tractat amb gran cura pels interessats*, el verb *voler* presenta la modalitat d'obligació. Vull fer observar, encara, que de tots els verbs formalment principals que figuren en les frases reproduïdes en aquesta nota solament *posar-se a* difícilment admet un subjecte inanimat (? *Els euros del Vaticà es posaren a ser cercats pels col·leccionistes com si fossin d'or*).

dança figurin els verbs, o més aviat alguns dels verbs, pròpiament modals o aspectuals.

3.3. Molts són els exemples que és possible de registrar en què el verb principal és *voler*. En faig una tria:

[37] Com aquel qui ha dit que vós no devets regnar e cercà que fossen donades metzines a l'infant e que **us ha volguda levar vostra terra contra vós** (*Llibre del fets de Jaume I*, c. 514,9 [p. 359]; lloc citat per Fabra 1912, p. 139 n.).

[38] E **aquesta ordonació aital avets volguda ordonar**, per tal que la potència sensitiva sia sotsmesa a servir la potència ymaginativa (Llull, *LCont.* c. 41,4 [I, p. 204]).

[39] Car **Deus m'à volguda alongar la vida** (Llull, *LBlanq.*, c. 9,6 [p. 55]).

[40] No som digna que't demàn perdó ni sia en presència de **la tua persona, la qual jo he volguda fer ésser ocasió de la mort de totes les dones d'est monestir** (*ib.* 20,17 [p. 83]).

[41] Jo som Fe qui ané ab aquesta dona Veritat en una terra de sarraïns [...]: **no han volguda rebre mi ni Veritat** (*ib.* c. 43,2 [p. 139]).

[42] L'abat e'ls monges loaren e beneïren nostra Dona **qui'ls havia volguts remembrar** a lurs necessitats (Llull, *ib.* c. 62,4 [p. 216]).

El *Glossari Lullia* de M. Colom (s. v. 'volgut') proporciona altres exemples d'aquesta construcció. Altrament és notable l'exemple [40] que presenta una concatenació d'infinitius.

Com és ben sabut, quan l'infinitiu governat per *voler* és intransitiu o reflexiu, l'auxiliar dels temps compostos del verb *voler* no és *haver*, sinó *ésser*; llavors el participi concorda amb el subjecte del verb principal. Exemples:

[43] La anima que és temptada [...] sent [...] gran plaer com la temptació és passada [...] e **no s'és volguda inclinar** a peccat (Llull, *LCont.* c. 133,12 [III, p. 198]).

[44] Se ere posada en religió e **no n'era volguda exir** fins aquell benaventurat dia (*Tirant*, c, 442 [p. 852,7])

Pel que fa al *voler* vull encara reproduir un cèlebre fragment de Despuig que, parlant de la seva obra, diu:

[45] No **he volgut escriure-la** en llengua castellana [...] ni tampoc **la he volguda escriurer** en llatina (Proemi).

Aquí ja es reflecteix l'actual ús modern, que no admet la concordança a «*he volgut escriure-la*» i l'admet a «*l'he volguda escriure*», amb el pronom feble anteposat al verb principal.

En el passatge corresponent a l'exemple [42] de Llull, Bonllavi (1521) no manté la concordança del participi de *voler* amb el CDI, malgrat que aquest sigui representat per un pronom feble en posició proclítica (SCHMID, 1988: 113):

[o] beneyren a la verge santa Maria **la qual los havia volgut recordar**.

3.4. Més difícil, sense un buidatge sistemàtic de textos medievals, és de trobar frases amb *poder* + infinitiu que reuneixin les condicions necessàries que permetin exemplificar la concordança de participi amb el CDI; gràcies a l'estudi de B. Schmid (1988: 113) puc citar el següent lloc de LLull:

[46] En així com la **vostra bonea li havia puguda dar major virtut que a totes creatures**, en axí la pogra fer major que creatura e que totes les altres creatures (Llull, *Blanq.* a «Art de contemplació», c. 6,2 «De encarnació» [p. 458]).

El *Glossari lullià* me'n proporciona un altre exemple pertanyent a les *Hores de Sancta Maria*:

[47] He delinquit contra la sancta fe romana en quant aquella no he honrada **aytant com la haguera poguda** (*var.* pogut) **honrar** (p. 275).

Els dos exemples següents pertanyen al *Consolat de Mar* i els conec gràcies a l'*Estudi Filològic* que acompanya l'edició:

[48] eyls laxeran **la dita comanda** per so com no **la haurien poguda vendre** (*LCM*, ms. de l'any 1385, c. m 214.7 [vol. I, p. 214]).

[49] li és tengut de donar [...] per rahó de la falcia [...] e per so **car eyl no haurà puguts cobrar los diners**, tot aytant eyl dirà per son segrament que haguera guanyat (*ib.* c. m 293,30 [vol. II, p. 197]).

A. Par (1928: 40) ens proporciona dos exemples del *Curial i Güelfa*:

[50] ne yo **he poguda saber la causa**.

[51] no **els haguera hom poguts tenir**.

Bonllavi, en la versió modernitzada del text del *Blanquerna* (1521), en el lloc corresponent a l'exemple [46], no manté la concordança del participi del verb *poder* amb el CDI:

[p] com la vostra bondat li havia pogut donar major virtut.

En la versió de Bonllavi el pas de la concordança del participi que presenta el text de Llull a la invariabilitat no és rar. L'hem consignat a propòsit dels participis dels verbs *veure*, *fer*, *voler* i ara *poder* (exemples [k], [n], [o] i [p]). Tanmateix en la majoria dels casos en el text modernitzat de Bonllavi trobem també l'acord, fins i tot quan no segueix el model lul·lià (*Havia comprada la casa* enfront de Llull *Havia comprat l'alberch*) (SCHMID, 1988: 113-114).

3.5. Heus ací tres exemples de concordança del participi amb el CDI en la perífrasi d'obligació o necessitat *haver a* (avui *haver de*) pertanyents al *Llibre del Consolat de Mar*, que trec també de l'estudi mencionat:

[52] los sobredits maestres qui aquella mala obra hauran feta, són tenguts [...] d'esmanar **aquela esmena que'l senyor de la nau havia haüda a fer als dits mercaders** (*LCM*, c. m 53,53 [vol. I, p. 53]).

[53] aquel, al qual lo dit just empayment esdevengut serà, **por lo qual eyl haurà haüda a rompre e a trencar la dita covinensa**, no sia tengut de esmena a fer (*ib.*, c. m 292.17 [vol. II, p. 195]).

[54] Mas, emperò, **si aquell haurà haüda a rompre o no haurà atesa la dita covinensa** [...] en colpa o en negligència dels dessús dits [...] aquels [...] són tenguts del tot a restituir (*ib.*, c. m 293,23 [vol. II, p. 195]).

3.6. Pel que fa al verb *saber* Fabra, com hem vist, en donava un exemple de concordança del participi amb el CDI tret del *Tirant* (*yo la m'è sabuda guanyar*). Puc citar-ne un altre:

[55] Com stich molt enujada de la mia gran ignorància, com no he feta molt més honor a n'aquest pobre de hermità [...] com l'aja tengut tant de temps en la mia terra e **no li é sabuda fer la honor que ell era mēredor!** (c. 11 [p. 20,26]).

3.7. Fins aquí hem reunit exemples medievals de concordança referents a quatre dels verbs mencionats per Fabra: *voler*, *poder*, *haver a* i *saber*. Dels altres verbs no en tinc exemples ni amb concordança ni sense. Em sembla que és possible que altres verbs construïts amb infinitiu no mencionats per Fabra presentin també, almenys esporàdicament, el mateix tipus de concordança en textos medievals. L'*Estudi filològic* de Germà Colon i Beatrice Schmid que acompanya l'edició del *Llibre del Consolat de Mar*, que hem hagut de mencionar repetidament, dóna exemples pertanyents als verbs *convenir de*, *prometre de*, *assajar de* i *emprendre de*. Ara, jo no sé si tots són totalment o igualment convincents. Reprodueixo el que m'ho sembla més:

[56] si alcun parsoner d'aquels qui contrestaran que la nau [...] no's crescha [...] **si hauran promesa de fer una octava**, que no y sien tenguts de fer més de una setzena (*LCM*, c. m 51,31 [vol. I, p. 49]).

Aquí, sens dubte una *octava* (*part*) es presenta com a complement directe de l'infinitiu *fer* i així ha de ser analitzat. La cosa no és tan clara en els altres set exemples reunits que presenten tots set la mateixa estructura: *la part que li hauran covenguda de fer*; *si aquell qui la part haurà promesa de fer, morrà*; *si aquels mariners qui aytal cosa hauran assajada de fer, no hauran de què pagar aquelles ànchores*. A mi aquest *de fer* em sembla una precisió restrictiva i supèrflua que no forma part del nucli del predicat; una cosa així havíem observat a

1.2.9. (final) a propòsit d'*oir* + infinitiu. Vull dir que en aquestes frases el complement directe és presentat com l'objecte del verb principal més aviat que com objecte de l'infinitiu. Això no passa amb els que acabem d'analitzar (*voler, poder, haver a, saber*).²⁸

IV. LA CONCORDANÇA COM A RECURS ESTILÍSTIC

La normativa fabriana sobre la concordança del participi amb l'objecte directe, segons la qual solament és admissible, o preferida a la no-concordança, quan el complement del verb és un pronom feble de tercera persona o l'adverbi pronominal *en*, sempre en posició proclítica, ha estat seguida fidelment per gran nombre de bons escriptors i per la docència. En general s'ha interpretat que en aquests casos la concordança era, si més no, del tot recomanable, sobretot quan el pronom feble és *la*. Ja hem dit que aquesta regla responia a allò que feia, més o menys, la llengua parlada al Principat en temps de Fabra. Però ara, segons adverteixen bons observadors de la llengua oral, això ha canviat, i la concordança ha entrat en crisi i, com observa Badia (1994: 684) «tot fa creure que aquesta construcció avui està declinant». Això deu ser així, però no veig que la concordança, tal com l'estableix la normativa, causi entre els parlants ni rebuig ni estranyesa. També cal dir que la normativa ha estat en aquest punt vacil·lant i ha anat des de considerar la concordança obligatòria a considerar-la recomanable o senzillament admissible. Llavors, com que el gramàtic ha renunciat, ja fa temps, a ser el guardià de la història (*custos historiae*), no és estrany, que en els mitjans de comunicació es vagi imposant el camí fàcil, i el camí fàcil és el de la simplificació, i la simplificació consisteix a deixar invariable el participi en tots els casos i abandonar distincions enutjoses. Però la simplificació per la simplificació no és sempre bona cosa i la concordança pot ser un recurs esti-

28. Quan el verb que governa l'infinitiu és *acabar de* o *començar a*, en determinades frases, l'objecte directe de l'infinitiu pot ser considerat també objecte directe del verb principal: *Aquesta novel·la, encara no l'he acabada de llegir* o *encara no l'he començada a llegir* (cf. n. 7). Aquesta interpretació rarament és possible; no ho és en l'exemple donat per Fabra: *Aviat començaran a tancar les portes* (cf. text [f 11]).

lístic no gens menyspreable: fa uns mesos solament en una entrevista de caràcter literari es deia, si no recordo malament, que un cert escriptor presentava com un crim enamorar una dona i tot seguit deixar-la: «*en la novella Tal una dona retreu a un home que l'hagi enamorat i abandonat*». No sé si la manca de concordança era de l'entrevistat; sospito que no. El que sé és que la concordança hauria donat calidesa a la frase (*enamorada i abandonada*); per no parlar del ritme. És almenys un recurs estilístic que cal que no es perdi. Però molts gramàtics (i no solament els neoneonormativistes), i fins i tot alguns filòlegs, no són sensibles a aquestes coses ni en volen saber res. Ells s'ho perden.

JOAN BASTARDAS I PARERA

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Estudis

N. B. — El present treball, lliurat per a ser imprès dins la primavera de 2002, no ha pogut beneficiar-se dels estudis de A. Saragossà i de L. Amadas Simon ni de les monografies d'A. Bel, d'A. Gavarró - B. Laca i de J. Rosselló, publicades a la GCC, que tanmateix em plau d'incloure en aquesta nota bibliogràfica.

AMADAS SIMON, Laia (2002): *Tres arguments a favor de la naturalesa lèxica dels verbs aspectuals seguits d'una oració no finita*, «Llengua & Literatura», núm. 13, ps. 113-164.

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994): *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

BASTARDAS, Joan (1996): *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots*, Barcelona, Edicions 62.

BASTARDAS, Joan (1998): *Sobre l'omissió del pronom reflexiu en la construcció factitiva fer + infinitiu*, dins «*Els camins del mar*» i altres estudis de llengua i literatura catalanes, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BATLLE, Mar (2000): *Els verbs haver i ésser en la formació dels temps compostos de perfet en català (El procés de substitució del auxiliar ésser per ha-*

- ver). Tesi doctoral inèdita, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona.
- BEL, Aurora (2002): *Les funcions sintàctiques*, dins *GCC*, volum 2, ps. 1075-1147 (la concordança del participi a les ps. 1134-1137).
- BONET, Sebastià (2001): *Sintaxi*, dins *Enciclopèdia de la llengua catalana* (dir. Francesc VALLVERDÚ, coord. Jordi BAÑERES), Barcelona, Edicions 62, ps. 131-139.
- BRUGUERA, Jordi (2000): *Diccionari de dubtes i dificultats del català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- COLOM, Miquel (1982-1985): *Glossari General Lullia*, I-V, Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- COLÓN, Germà | Arcadi GARCIA | Beatrice SCHMID (1987): *Llibre del Consolat de Mar*, vol. IV (= *Estudi Filològic*), Barcelona, Fundació Noguera / Fundació Salvador Vives Casajuana. Vegeu també *LCM*.
- DCVB = Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, *Diccionari català valencià balear*, vols. I-X, Palma de Mallorca, 1930-1962 [els dos primers volums reeditats el 1968 i 1964 respectivament].
- DGLC = Fabra (1932).
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma de Mallorca / València, Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 [segona reimpressió corregida 1997].
- DURAN, Eulàlia. Vegeu Despuig i Ponç d'Icard a la bibliografia de textos citats.
- FABRA, Pompeu (1898): *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenç [Edició facsímil a Fabra (1993)].
- FABRA, Pompeu (1912): *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenç [facsímil, Barcelona, Letradura, 1977].
- FABRA, Pompeu (1918): *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu (1919): *Gramàtica Francesca*, Barcelona, Editorial Catalana.
- FABRA, Pompeu (1924): *L'obra de depuració del català*, Ateneu Barcelonès (Discurs llegit pel president en la sessió inaugural del curs acadèmic 1924-1925), Barcelona, Ateneu Barcelonès [reproducció en facsímil, Ateneu Barcelonès, 1982].
- FABRA, Pompeu (1929): *L'obra de redreçament del català literari* [article publicat a la revista «Oc»; reproduït a LAMUELA-MURGADES, ps. 192-194].
- FABRA, Pompeu (1932): *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona, Llibreria Catalònia.
- FABRA, Pompeu (1956): *Gramàtica catalana*. Prefaci de Joan Coromines, Barcelona, Editorial Teide.

- FABRA, Pompeu (1983): *Converses filològiques*. Edició crítica a cura de Joaquim RAFEL I FONTANALS, vol. I, Barcelona, EDHASA.
- FABRA, Pompeu (1993): *Ensayo de gramática de catalán moderno * Contribución a la gramática de la lengua catalana*. Edició a cura de Sebastià BONNET, Barcelona, Editorial Alta Fulla.
- FERRATER, Gabriel (1968 = 1981): *Les gramàtiques de Pompeu Fabra*, «Serra d'Or», núm. 107 (agost de 1968), núm. 35-37, reproduït a *Sobre el llenguatge*, a cura de Joan FERRATÉ, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1981 (reimpressió de 1990).
- GAVARRÓ, Anna | Brenda LACA (2002): *Les perífrasis temporals, aspectuals i modals*, dins GCC, volum 3, ps. 2663-2726.
- GCC = *Gramàtica del català contemporani* dirigida per Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SILDANYA, volums 1-3, Barcelona, Editorial Empúries, 2002.
- GDiccionari 62 = *Gran Diccionari 62 de la llengua catalana*, a cura de Lluís LÓPEZ DEL CASTILLO amb la col·laboració de Bernat CORMAND, Barcelona, 2000.
- GMLC = *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae... conditum ab M. BASOLS DE CLIMENT conficiendum curavit IHO. BASTARDAS*, vol. I (A-D), Barcelona, 1960-1985.
- GREVISSE-GOOSSE (1988) = Maurice GREVISSE, *Le bon usage; grammaire française*; (douzième édition refondue par André GOOSSE), Paris, Duculot.
- HERNANZ, Maria Lluïsa (1980): *Las perífrasis verbales de infinitivo en español: hacia una posible solución transformacional*, «Revista Española de Lingüística», núm. 10-2, ps. 411-443.
- LAMUELA-MURGADES (1984) = Xavier LAMUELA i Josep MURGADES, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1981): *El català medieval: la llengua de Ramon Llull*, Barcelona, Editorial Indesinenter.
- MORAN I OCERINJAUREGÍ, Josep (1994): *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i estudi lingüístic*, dins *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- NORBERG, Dag (1974): «*Faire faire quelque chose a quelqu'un*». *Recherches sur l'origine latine de la construction romane*, estudi publicat el 1945 i reproduït a *Au seuil du Moyen Age, Études linguistiques, métriques et littéraires*, Padova, Editrice Antenore, ps. 17-60.
- PAR, Anfós (1923): *Sintaxi catalana, segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, Max Niemeyer.
- PAR, Anfós (1928): «*Curial i Guelfa*». *Notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona, Biblioteca Lingüística de l'Oficina Romànica.

- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (Barcelona, octubre 1906), Barcelona, J. Horta, 1908.
- ROSSELLÓ, Joana (2002): *El SV, I: Verb i arguments verbals*, dins GCC, volum 2, ps. 1853-1949 (la concordança de participi a les ps. 1932-1934).
- SARAGOSSÀ, Abelard (2002): *La normativa sintàctica i la sintaxi col·loquial: el cas de la concordança del participi amb els pronoms febles objectius* (Aquesta cançó ja l'he sentida). *Problemes de descripció i de comprensió, amb una proposta per a la normativa*, dins Emili CASANOVA, Joaquim MARTÍ, Abelard SARAGOSSÀ (eds.): *Estudis del Valencià d'ara*, València, Editorial Denes, ps. 545-580.
- SCHMID, Beatrice (1988): *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523). Estudi lingüístic*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOLA, Joan (1973): *La concordança del participi passat*, dins *Estudis de sintaxi catalana*, vol. II, ps. 57-86 i 148-156.
- SOLA, Joan (1997): *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, (tercera edició), Barcelona, Editorial Empúries.
- WHELEER, Max W. | Alan YATES | Nicolau DOLS (1999): *Catalan: a comprehensive Grammar*, London/Nova York, ed. Routledge.

Textos citats

- Bernat Metge = *Obras de Bernat Metge*, ed. Martín de RIQUER, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1959.
- Bonllavi, Joan (1521) = Els exemples pertanyents a la versió modernitzada del *Blanquerna* de Ramon Llull, editada a València per Joan Bonllavi, procedeixen de l'estudi de SCHMID (1988).
- Curial e Güelfa* = Els exemples pertanyents a aquesta novella procedeixen de l'estudi d'A. PAR (1928).
- Desclot = L'exemple pertanyent a la *Crònica* de Bernat Desclot procedeix de FABRA (1912), que el dona sense precisar el lloc.
- Despuig = Cristòfor DESPUIG, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, edició a cura d'Eulàlia DURAN, Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona / Curial Edicions Catalanes, 1981.
- Diàlegs de Sant Gregori* = *Sant Gregori. Diàlegs*, a cura de Jaume BOFARULL, Barcelona, Editorial Barcino, 1931; «Els Nostres Clàssics», vols. 31-32.
- LCM = *Llibre del Consolat de Mar*, edició a cura de Germà COLON (vols. I-II); *Diplomatari i estudi jurídic* per Arcadi GARCIA (vol. III, 1-2); estudi filolò-

- gic i índexs a cura Germà COLON i Arcadi GARCIA amb la col·laboració de Beatrice SCHMID (vol. IV), Barcelona, Fundació Noguera / Fundació Salvador Vives Casajuana, 1981-1987.
- Llibre dels fets* = *Llibre dels fets del rei En Jaume*, a cura de Jordi BRUGUERA, I-II, Barcelona, Editorial Barcino, 1991; «Els Nostres clàssics».
- Llull, *LBlanq.* = Ramon LLULL, *Llibre de Blanquerna*, ed. Salvador Galmés i Miquel Ferrà (dins *Obres de Ramon Llull*, vol. IX), Palma de Mallorca, Comissió Editora Lulliana, 1914.
- Llull, *LCont.* = Ramon LLULL, *Llibre de Contemplació en Déu*, ed. Mateu Obrador, Miquel Ferrà i Salvador Galmés, vols. I-VII (dins *Obres de Ramon Llull*, vols. II-VIII), Palma de Mallorca, Comissió Editora Lulliana, 1906-1914.
- Muntaner = L'exemple pertanyent a la *Crònica* de Ramon Muntaner procedeix de FABRA (1912), que el dona sense precisar el lloc.
- Ponç d'Icard = Eulàlia DURAN, *Lluís Ponç d'Icard i el «Llibre de les grans des de Tarragona»*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1984; «Biblioteca Torres Amat» (nova etapa), núm. 2.
- Procés criminal barceloní* = Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- Tirant* = Joanot MARTORELL | Martí Joan DE GALBA, *Tirant lo Blanch*, ed. Albert G. HAUF i Vicent Josep ESCARTÍ, vols. I-II, València, Generalitat Valenciana, 1990.